

Τὰ νέα τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.

Σὺν Τραΐου,
ὡς ἐρχόμενος πρὸς ἐλπίδα
Μαυρογιάννη

Εὖς καὶ Ἀρχιεπίσκοπος ἡμεῶν
κ. Σπύρον Μαυρογιάννη
μετὰ σεβασμοῦ καὶ ἀφοσιώσεως

Ἀμφιλοχίτη Κωνσταντίνου
3.12.59

Σὺν ἀγαπητῷ Παναγιώτῃ
ὁ Παναγιώτατος

Τεύχος 5

Τὰ νέα τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.

Ἑξαμηνιαία ἔκδοση
Τεύχος 5 - Ἀνοιξη 2000

Ἰδιοκτήτης: Τομέας Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων
Κέντρον Ἐρευνῶν Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας

Υπεύθυνος ἔκδοσης: Νίκος Κ. Ψημμένος
Ἐπιμέλεια: Σοφία Γ. Τακουρλῆ

Διεύθυνση: Πανεπιστημιούπολη Ἰωαννίνων
451 10 Ἰωάννινα

Τηλέφωνο: (0651) 95651 καὶ 95669
Φάξ: (0651) 95801

Ἡ ἔκδοση τοῦ πέμπτου τεύχους “Τῶν νέων τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.” χρηματοδοτήθηκε ἀπὸ τὸ ἀναπτυξιακὸ πρόγραμμα τοῦ Κέντρου, ποὺ ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ Ἐρευνῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.

Γιάννη Καρά

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ

ἢ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ;

*Τὸ δράμα τῆς ἐποχῆς μας δὲν ἔγκειται στὸ νὰ κατανοήσουμε
τις νέες ἰδέες, ἀλλὰ στὸ νὰ ἀπαλλαγούμε ἀπὸ τις παλιές,
ποὺ ἔχουν βαθιά ριζώσει μέσα μας.*

Σὲ μιὰ τελευταία ἀνακοίνωσή μου¹, ποὺ θέμα της εἶχε τις “ἀπαρχές τοῦ νεοελληνικοῦ στοχασμοῦ”, ἄρχισα τὴν ὁμιλία μου μὲ τὰ ἐρωτήματα: “Εἶναι σωστή ἡ τοποθέτηση τῶν ἀπαρχῶν τῆς περιόδου, τῆς γνωστῆς μὲ τὸ δάνειο ὄνομα ὡς περίοδος τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα, συγκεκριμένα στὰ 1750, κατ’ ἄλλους νωρίτερα στὰ 1710, ἢ τέλος, κατ’ ἄλλους πάλι, στὰ 1770, σὲ μιὰ συγκεκριμένη δηλαδή χρονολογία, ἢ θὰ πρέπει οἱ ἀπαρχές ἐνὸς πνευματικοῦ κινήματος νὰ ὀριοθετοῦνται ἀπὸ κάποιο ἐπίσης πνευματικὸ γεγονός; Καὶ ἐν σχέσει μὲ αὐτό: Πότε, σὲ ποιά χρονικὴ περίοδο θὰ πρέπει νὰ τοποθετήσουμε τὴ μεταστροφή τῆς νεοελληνικῆς σκέψης ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ στὴ νεώτερη ἐπιστημονικὴ;” Συνέχισα τότε λέγοντας ὅτι “ἡ συστηματικὴ μελέτη τῶν κειμένων μᾶς ὀδηγεῖ, ὀρισμένες φορές, σ’ ἐνίσχυση προηγούμενων ἀντιλήψεων, ὅμως τις περισσότερες ὀδηγεῖ σὲ ἀναστοχασμούς, ἐπανεξετάσεις καὶ ἐπαναδιατυπώσεις, σὲ ἀναθεωρήσεις πεποιθήσεων, ποὺ μέχρι τότε θεωροῦνταν ἀκλόνητες, παγιωμένες”.

Στὸ πνεῦμα τῆς τελευταίας αὐτῆς σταθερῆς πεποίθησής μου, ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴ μακρόχρονη θητεία μου στὴν ἔρευνα, θὰ ἤθελα νὰ ἐπιχειρηματολογήσω γιατί μίλαγα τότε γιὰ δάνειο ὄνομα, καὶ γιατί, στὰ γραπτὰ μου τῶν τελευταίων χρόνων, προτείνω ἀντὶ τοῦ ὄρου “Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός” τὸν ὄρο “Νεοελληνικὴ

1. Βλ. *Ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψη στὸν ἐλληνικὸ χῶρο, 18ος-19ος αἰ.*, ΚΝΕ/ΕΙΕ- Τροχαλία, 1998, σσ. 95-104.

Ἀναγέννηση”, (τὸν ὄρο “Ἀναγέννηση”, σὲ διάφορες ὑποστάσεις - “ἀναγέννηση τοῦ ἔθνους” κλπ., τὸν συναντοῦμε συχνὰ σὲ κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· τὸν συναντοῦμε ἐπίσης σὲ κείμενα ξένων - “ἀναγεννησιακὸ κίνημα” κλπ.).

Μιὰ πρόταση, ἢ ὅποια θεωρῶ - θεωροῦμε ὅλοι ὅσοι ἔχουμε υἱοθετήσει αὐτὴ τὴν πρόταση - ὅτι ἐκφράζει καλύτερα τὸ πνευματικὸ ἐκεῖνο κίνημα ποὺ ξετυλίχτηκε ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα - ὅπως πιστεύω ὅτι ἀπέδειξα πειστικά μὲ τὴν παραπάνω ἀνακοίνωσή μου - κι ὡς τὴν Ἐπανάσταση τοῦ '21, ὅταν γνώρισε τὸν μεγαλύτερο βαθμὸ ὠρίμανσής του, ἀλλὰ καὶ τὴν πτώση του.

Ἄλλὰ ποιά εἶναι, ἐν συντομίᾳ πρῶτα, τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ποὺ μὲ/μᾶς ὁδήγησαν στὴ διατύπωση τῆς πρότασης αὐτῆς;

Προσωπικά πιστεύω ὅτι ὑπάρχουν διαφορές, λιγότερο ἢ περισσότερο οὐσιαστικές, μεταξὺ τοῦ γαλλικοῦ ἢ τοῦ γερμανικοῦ Διαφωτισμοῦ, τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ γενικότερα καὶ τοῦ πνευματικοῦ ἐκείνου κινήματος ποὺ ἀναπτύχθηκε στὸν ἐλληνικὸ πνευματικὸ χῶρο κατὰ τὴν περίοδο ἐκείνη.

Διαφορές οὐσιαστικές, διαφορές σ' ἐπάλληλα ἐπίπεδα. Διαφορετικὸ τὸ περιεχόμε- νο, διαφορετικὸς ὁ χαρακτήρας, διαφορετικὸς ὁ χρόνος κατὰ τὸν ὁποῖο ἐντοπίζουμε τὶς ἀπαρχές, ἀλλὰ καὶ τὴ διάρκεια τῶν δύο αὐτῶν πνευματικῶν κινήματων. Διαφορές οἱ ὅποιες, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἀναδεικνύουν ὡς τελείως ἐσφαλμένη τὴν ἀντίληψη ὅτι ὅλα ὅσα συναντοῦμε στὸ πνευματικὸ ἐκεῖνο κίνημα ποὺ προηγήθηκε τῆς Ἐπανάστασης, τὰ πήραμε ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, ἀποτελοῦν ἀντιγραφές εὐρωπαϊκῶν προτύπων, εἰδικότερα κειμένων τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ ἐξ οὗ καὶ ἡ παράφραση τοῦ ὀνόματος καὶ ἡ ἀπόδοσή του μὲ τὸ δάνειο ὄνομα Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς.

Νὰ τὸ ποῦμε, νὰ τὸ ξαναποῦμε, νὰ τὸ διευκρινίσουμε καὶ πάλι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς. Οἱ Ἕλληνες λόγιοι δὲν ἀντιγράφουν, δὲ μεταφέρουν ἀπλῶς, δὲ ἀναπαράγουν τὰ εὐρωπαϊκὰ κείμενα μὲ τὰ ὅποια, ἀργά, κυρίως κατὰ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 18ου αἰῶνα, ἔρχονται ἄμεσα εἴτε ἔμμεσα σ' ἐπαφή. Δὲν ἔχουμε μιὰ “μεταφύτευση” νέων γνώσεων, πού, ὅπως κάθε “μεταφύτευση”, δὲ θὰ μπορούσε νὰ δώσει καρποὺς ἂν τὸ ἔδαφος ἦταν ἄγονο, δὲν ὑπῆρχε ἡ σχετικὴ προεργασία, ἔστω καὶ σ' ἓναν στενὸ κύκλο ἀνθρώπων. Ἀντιθέτως, ἐπιλέγουν, ἐρανίζονται, συμπληρώνουν, ἐκσυγχρονίζουν, ἀφομοιώνουν², καὶ μετου-

2. “Οἱ λαοί, ὅπως κάθε ὄργανισμός”, γράφει ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς, “ἀφομοιώνουν ὅσο εἶναι ζωντανοί, καὶ ἀφομοιώνουν τόσο περισσότερο καὶ τόσο καλύτερα, ὅσο πιὸ ζωντανοὶ εἶναι. Ἡ ἐλάττωσις τῆς ἀφομοίωσης ἐκφράζει βιολογικὴ πτώση τοῦ ὄργανισμοῦ. Μόνο οἱ νεκροὶ ὄργανισμοὶ παύουν νὰ ἀφομοιώνουν. Ἡ πνευματικὴ αὐτάρκεια εἶναι ἓνας μῦθος” (ἡ ὑπογράμμισή δική μας).

σιώνουν, προσαρμόζουν τὰ εὐρωπαϊκὰ κείμενα³ στὶς ἀνάγκες τῆς τότε ἐλληνικῆς κοινωνίας (μέσα στὸ γενικότερο πλαίσιο ἐκσυγχρονισμοῦ = ἐξευρωπαϊσμοῦ τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας). προσπαθοῦν νὰ ἐντάξουν τὴ νέα γνώση σὲ ἓνα προϋπάρχον γνωστικὸ οἰκοδόμημα⁴, στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἐλληνισμοῦ, σὲ μιὰ ἀντίληψη ποὺ δὲ σπάει τὴν πολιτισμικὴ καὶ πνευματικὴ συνέχεια, ἀλλὰ καὶ πέρα ἀπὸ κάθε ἀρχαιολατρεία, νοσηρὴ παραδοσιαρχία. Μᾶς δίνουν νέες συνθέσεις⁵ ποὺ, ἐν πολλοῖς, διαμόρφωσαν μιὰ διαφορετικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν παιδεία, μιὰ νέα ἐπιστημονικοφιλοσοφικὴ ἐνόραση τῶν φαινομένων, μιὰ νέα, διαφορετικὴ πνευματικὴ συνειδήση.

“Περιπατῶμεν παραλλήλως (ἢ ὑπογράμμισι δική μας) μὲ τὴν Φιλοσοφίαν τῶν μεγαλοφυῶν τῆς Εὐρώπης ἀνδρῶν”, γράφει ὁ Κ.Μ.Κούμας⁶, θέλοντας προφανῶς νὰ

3. “Ἰναγκάσθην”, γράφει ὁ Κ.Μ. Κούμας στὸν πρόλογο τοῦ Συντάγματος Φιλοσοφίας, ποὺ μᾶς ἔδωσε τὸ 1818, “νὰ μεταποιήσω πολλὰ ἀναλόγως πρὸς τὴν χρείαν τῶν διδασκομένων τὴν Φιλοσοφίαν νέων μας [...] μετήλλαξα πολλὰ ἀναλόγως πρὸς τὴν παροῦσαν μας χρείαν”. Καὶ καταλήγει: “Διὰ τὴν περιληπτικὴν ἀπάνθισιν καὶ τὰς μεταβολάς, ἔργα ἀληθῶς ἰδικά μου, ἐπέγραψα τὰς ἐπιστήμας ταύτας εἰς τ’ ὄνομά μου”. Γενικά, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ συμπληρώσεις, μὲ βάση τίς νεώτερες κατακτήσεις τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης, μὲ τίς ὁποῖες οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς ἐκσυγχρονίζουν τὰ βιβλία τῶν φυσικῶν-θετικῶν ἐπιστημῶν ποὺ μεταφράζουν ἢ ἐρανίζουν, θὰ μπορούσαν, αὐτὲς μόνες τους, ν’ ἀποτελέσουν ἓνα ἰδιαίτερο βιβλίον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν.

4. “Ἐνας λαός, γράφει ὁ Ἰ.Ν. Θεοδωρακόπουλος, δὲ μπορεῖ νὰ δημιουργεῖ τὸν πνευματικὸν τοῦ πολιτισμοῦ στηριζόμενος μόνον σὲ ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις. Λυτὸ ἰσοδυναμεῖ ὄχι μὲ πρόοδο ἀλλὰ μὲ παρακμὴ. Ἐὰν οἱ ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις, ποὺ δέχεται ἓνας λαός, δὲ συνδυάζονται μὲ στοιχεῖα τοῦ ἐθνικοῦ τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ λαός αὐτὸς παρακμάζει, πεθαίνει “ὅπως ξεραίνεται ἢ φλοῦδα τοῦ δέντρου ποὺ γέραςε, καὶ πεθαίνει [στὸ μέτρο ποῦ] δὲν τρέφεται ἀπὸ μέσα”, *Τὸ πρόβλημα τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας*, Ἀθήνα 1932, σ. 20.

5. Νέες συνθέσεις, ποὺ ὡς ἓνα βαθμὸν φέρουν τὴ σφραγίδα τῆς πρωτοτυπίας, ἢ σημασία τῶν ὁποίων ὑπογραμμίστηκε καὶ ἀπὸ εὐρωπαϊκὰ ἐντυπα τῆς ἐποχῆς. Περιορίζομαι νὰ ὑπενθυμίσω ἐδῶ μόνον τὸ σχόλιον τοῦ Clavier στὸ *Magasin Encyclopédique* τοῦ 1808 γιὰ τὴ Σειρὰ στοιχειώδη τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν τοῦ Κ.Μ. Κούμα, στὸ ὁποῖο ὁ ἀρθρογράφος σημειώνει: “L’ ouvrage que nous annonçons est un nouveau monument des efforts que font depuis quelque temps les Grecs pour mettre de niveau avec les autres peuples civilisés de l’Europe”. Γιὰ περισσότερα στοιχεῖα (=μαρτυρίες), βλ. τὴν διατριβή: Georgess Tolias, *La Grèce des Hellénistes: images de la Grèce moderne dans la presse littéraire parisienne sous la Directoire, le Consulat et l’Empire (1794-1815)*, Παρίσι 1991.

6. Κ.Μ. Κούμας, “Ἐπίμετρον: Περὶ τῆς εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα καταστάσεως τῆς Φιλοσοφίας” στὴ Σύνοψιν τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας τοῦ W. G. Tennemann, Βιέννη 1818, σ. 207.

υποδηλώσει, με τή λέξη “παράλληλως”, τὸ μὴ ταυτόσημο, τὸ διαφορετικό.

Εἶπαμε, διαφορετικὸ τὸ περιεχόμενο, διαφορετικὸς ὁ χαρακτήρας. Ἄς σταθοῦμε κι ἄς ἐπιμείνουμε ἐδῶ περισσότερο.

Στὴν Εὐρώπη, ἡ ὁποία τὴν περίοδο αὐτὴ ἔχει λύσει ἢ θεωρεῖ ὅτι ἔχει λύσει τὰ ἔθνικὰ τῆς προβλήματα, τὸ κίνημα τοῦ Διαφωτισμοῦ ἔχει ἓνα πνευματικὸ κυρίως περιεχόμενο - ποὺ ἐκδηλώνεται μὲ τὰ διάφορα ἐπιστημονικὰ ἐγχειρίδια, μὲ σχολές καὶ πανεπιστήμια, Μουσεῖα (τότε “ἀγοράστηκαν” τὰ ἐλγίνεια, τότε ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου, τότε ἡ Νίκη τῆς Σαμοθράκης, τότε, τότε), ἀκαδημίες καὶ ἐπιστημονικὰ ἐγχειρίδια (ἀσχέτως ἂν αὐτὰ περιορίζονται κι ἐκεῖ σὲ μιὰ πνευματικὴ elit)-, ἀλλὰ καὶ ἓνα περιεχόμενο κοινωνικὸ, τὸ ὁποῖο ἡ γαλλικὴ Ἐπανάσταση τὸ ἐνίσχυσε ἀκόμη καὶ μὲ τὴ δύναμη τῶν ὄπλων.

Στὸν ἐλληνικὸ χῶρο⁷, συναντοῦμε βεβαίως τὸ στοιχεῖο τὸ πνευματικὸ - τὸ ὁποῖο ὅμως ἐκφράζεται σὲ τελείως διαφορετικὸ ἐπίπεδο, μὲ τὴ δημιουργία κυρίως πρωτοβάθμιων σχολείων καὶ τὴν ἔκδοση ἀντίστοιχων βιβλίων, ποὺ σὲ ὀρισμένα μέρη ἀντικαθιστοῦν τὴν Ὀκτώηχο καὶ τὸ Ψαλτήρι -, ὅπως καὶ τὸ κοινωνικὸ, ποὺ ἐκδηλώνεται μὲ τὴν ἀντίθεση ἀπέναντι στοὺς κοτσαμπάσηδες, ὅμως ἐδῶ, στὴν ὑπόδουλη Ἑλλάδα, ὁ χαρακτήρας καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ κινήματος αὐτοῦ διαφοροποιεῖται ἔντονα μὲ τὴν παρουσία ἑνὸς τρίτου στοιχείου, τοῦ στοιχείου τῆς ἔθνικῆς ἀπελευθέρωσης ποὺ ἀποτελεῖ βασικὸ στόχο τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ κινήματος.

Γιὰ “να ἀναλάβῃ τὸ πεπτωκὸς Ἑλληνικὸν γένος”, θὰ πεῖ ὁ Ρήγας στὴ Φυσικὴ του, συνοψίζοντας μὲ τὴν περίφημη αὐτὴ φράση του τὸν χαρακτήρα, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀπώτερο στόχο τοῦ ὅλου αὐτοῦ κινήματος, τὸ ὁποῖο ξεκινάει ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα γιὰ νὰ φθάσει, μὲ συνεχεῖς συσσωρεύσεις καὶ ρυθμούς ἄλλοτε ἐπιταγχνόμενους ἄλλοτε ὄχι, στὸ μεγάλο ἄλμα -γιατὶ περὶ ἄλματος πρόκειται - τῶν τελευταίων προεπαναστατικῶν χρόνων.

Ἡ μεγάλη Χάρτα τοῦ Ρήγα (ὅπως καὶ οἱ ἐπὶ μέρους χάρτες, ἀπὸ τὸν ἴδιο, τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας, Βιέννη 1797), ὁ χάρτης τῆς Ἑλλάδος τοῦ Γαζῆ (Βιέννη 1800), στοὺς ὁποίους ἡ Ἑλλάδα εἶναι ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα μὲ τίς χῶρες ποὺ εἶχαν συνθέσει τὴ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, ἡ μετάφραση ἀπὸ τὸν Ρήγα τὸ 1797 καὶ τὸν ἴδιο χρόνο ἀπὸ τὸν Γεώργιο Σακελλάριο τοῦ Ἀνάχαρη τοῦ Barthélemy, ἡ Ἐπιπεδογραφία τῆς Κωνσταντινου-

7. Διαφορετικὰ ἀντιλαμβανόμεστε τὴν ἔννοια τοῦ πνευματικοῦ χώρου, ἀλλὰ καὶ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο, στὰ Ἰωάννινα, στὴ Σμύρνη, στὶς Κυδωνιές, στὸ Βουκουρέστι, στὸ Ἰάσι, ἢ καὶ σὲ αὐτὴν ἀκόμη τὴ Θεσσαλία, καὶ διαφορετικὰ στὸν Μοριά, στὴ Ρούμελη.

πόλεως τοῦ Ρήγα (Βιέννη 1796), ὅπως καὶ τὸ Τοπογραφικὸν Σχέδιον τοῦ Θρακικοῦ Βοσπόρου ἢ Καταστενάτου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Νικ. Κεφαλά (Λονδίνο 1818) καὶ ἡ Κωνσταντινιάς παλαιὰ τε καὶ νεωτέρα ἤτοι περιγραφή Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Σιναίου Κωνστάντιο (Βενετία 1820), ἀλλὰ καὶ ἡ περιγραφή τῆς Ἀραβίας, τῆς Αἰγύπτου καὶ Περσίας, πού μᾶς ἔδωσε τὸ 1807 ὁ Δημήτριος Ἀλεξανδρίδης ταυτόχρονα μὲ τοὺς χάρτες τῶν περιοχῶν αὐτῶν, ἡ μετάφραση, ἀπὸ τὸν ἴδιο, τῆς Ἱστορίας τῆς [ἀρχαίας] Ἑλλάδος, τοῦ Γόλσμυθ (Βιέννη 1807), οἱ γεωγραφικοὶ πίνακες “ὁ μὲν Νασσίρ Ἐδδίνου Πέρσου ὁ δὲ Οὐλοῦγ Μπέι Τατάρου”, καὶ αὐτοὶ σὲ μετάφραση Δημ. Ἀλεξανδρίδη (Βιέννη 1807), ἡ Ἱστορία τῆς [ἀρχαίας] Ἑλλάδας, πού μετέφρασε ἀπὸ τὰ ἀγγλικά ὁ Βασ. Παπαευθυμίου (Βιέννη 1807), ὅπως καὶ προηγουμένως ἡ 16τομη Παλαιὰ Ἱστορία τοῦ Ρολλίν σὲ μετάφραση Ἀλεξ. Καγκελλαρίου (Βενετία 1750), ἐπίσης ἡ δέτομη Συλλογὴ τοῖς πάλαι γεωγραφηθέντων, ὅπου, μεταξὺ τῶν ἄλλων, “Σκύλακος καὶ Ἀνωνύμου τινὸς περίπλους”, “Διονυσίου Οἰκουμένης Περιήγησις” κ.ἄ. (Βιέννη 1807-8), ὁ Χάρτης τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας Πάλαι μὲν Ἑλλάδος (ἡ ὑπογράμμισις δική μας) τοῦ Γαετάνου Πάλμα (Τεργέστη 1811), ὁ Πίναξ γεωγραφικὸς τῆς Μεγάλης Ἀρχισατραπίας Ἰκονίου τοῦ μητροπολίτη Ἀνδριανουπόλεως Κυρίλλου καὶ ἐπιστασία Ἄνθ. Γαζῆ (Βιέννη 1812), ὁ Πίναξ τῆς κλίσεως τοῦ ἡλίου, ἐν τῇ τοῦ Βυζαντίου μεσημβρία (Κωνσταντινούπολη 1816), ὅπως καὶ τὰ βιβλία Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας τῆς Ρουμανίας, πού ἐξέδωσε ὁ Δανιὴλ Φιλιππίδης τὸ 1816 στὴ Λειψία, ἀλλὰ καὶ ἡ προηγούμενη Περιγραφή τῆς Βλαχίας τοῦ Νικολάου Λαζάρου (Βουκουρέστι 1789), τὸ Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως τοῦ Κωνσταντίνου Φιλιππουπολίτου (Βιέννη 1819), ἡ Σύνοψις τῆς παλαιᾶς Γεωγραφίας τοῦ Nitsch, πού μετέφρασε ὁ Κ.Μ. Κούμας (Βιέννη 1819)⁸, ὅλα αὐτὰ τὰ ἔργα, καὶ τὰ τόσα ἄλλα πού κυκλοφόρησαν κατὰ τὴν ἴδιαν αὐτὴν περίοδο, ἀλλὰ καὶ νεώτερα, καὶ τὰ ὁποῖα δὲν ἐξυπηρετοῦν, τουλάχιστον ὀρισμένα ἀπὸ αὐτὰ, σκοποὺς ἐμπορικοὺς ἢ σχολικοὺς, ἀλλὰ, ὅλα μαζί, στοχεύουν καὶ διαμορφώνουν (συνειδητὰ) μιὰν ἄλλη ἀντίληψη - τὴ μορφοποίησις ἑνὸς ἐθνικοῦ ἰδεώδους στὴ βάση τοῦ ἀρχαίου καὶ βυζαντινοῦ μεγαλείου, τοῦ τί χάσαμε, ἀλλὰ καὶ τοῦ τί ἐπιδιώκουμε, στὸ τί προσβλέπουμε. Ἐνα ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖο προφανῶς δὲ μπορούσε νὰ ἔχει ὁ εὐρωπαϊκὸς Διαφωτισμὸς.

Οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι τῆς περιόδου αὐτῆς ἐνστερνίζονται, ὅπως ἤδη τονίσαμε, τίς νέες ἰδέες, τίς νέες ἐπιστημονικὲς καὶ φιλοσοφικὲς ἀντιλήψεις, τὰ νέα ρεύματα πού κυκλοφοροῦν στὴν Εὐρώπη συνδυάζοντας τὰ πάντα μὲ τὸ αἶτημα τῆς ἐθνικῆς χειραφέτησης, τῆς ἐθνικῆς ἀπελευθέρωσης, στοιχεῖο τὸ ὁποῖο - τὸ τονίσαμε ἤδη - δὲν εἶχε, δὲ μπορούσε νὰ ἔχει, τὸ κίνημα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τὸ ὁποῖο ἀποτελέσει συστατικὸ στοιχεῖο μόνον τοῦ πνευματικοῦ ἐκείνου κινήματος πού ἀνα-

8. “Ἡ Γεωγραφία”, γράφει ὁ Λόγιος Ἑρμῆς, “δίδει νύξιν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς Ἱστορίας, ἡ δὲ Ἱστορία ἔπειτα διεγείρουσα τὴν προσοχὴν, τὴν φέρει εἰς μακρυτέρας σκέψεις, καὶ σκεπτόμενος ὁ ἄνθρωπος, βλέπει τότε τὰς αἰτίας τῶν καταστροφῶν...” (1812, σ. 340).

πτύχθηκε στον ελληνικό χώρο μετά από σωρευτικές αλλαγές των προηγούμενων αιώνων, και το διαφοροποίησε από την Ευρώπη.

Να προσθέσουμε εδώ ένα ακόμη στοιχείο που διαφοροποιεί (και όχι μόνο) τον χώρο, διαφοροποιεί τα δύο πνευματικά κινήματα: Καθολικισμός - Ορθοδοξία. Μια διαφοροποίηση που προσδιορίζει, ως ένα βαθμό, τις επιλογές αλλά και τις παντός είδους αντιστάσεις και αντιδράσεις όρισμένων κύκλων λογίων απέναντι στον ευρωπαϊκό (πνευματικό) χώρο.

Ής έρθουμε τώρα σε μια άλλη διάσταση, σε μια άλλη διαφοροποίηση. Στον χρόνο κατά τον οποίο εντοπίζουμε τις απαρχές του πνευματικού αυτού κινήματος στον ελληνικό χώρο.

Το είπαμε και παραπάνω, το υπογραμμίσαμε, με ιδιαίτερη μάλιστα έμφαση, στην προαναφερθείσα ανακοίνωσή μας. Οί απαρχές ενός πνευματικού κινήματος δε μπορεί να οριοθετούνται από μια κάποια χρονολογία (ούτε στην Ευρώπη συναντούμε μια τέτοια αντίληψη), αλλά από ένα πνευματικό πάντα γεγονός. Επιβάλλεται δηλαδή - άποψη ή όποια υίοθετείται συνεχώς περισσότερο - να κάνουμε μια ουσιαστική για την ιστορία της επιστημονικής, της νεοελληνικής γενικότερα σκέψης επανατοποθέτηση και να μεταφέρουμε τις απαρχές της περιόδου αυτής αρκετά προς τα πίσω, στα μέσα του 17ου αιώνα (δηλαδή πολύ πριν από τις αρχές του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού) και να θεωρήσουμε τον Θεόφιλο Κορυδαλέα ως τον διανοητή εκείνον ο οποίος, με το έργο του, έθεσε τα θεμέλια ενός νέου πνεύματος στην νεοελληνική σκέψη⁹, θεμελίωσε την ανανέωση και τον εκσυγχρονισμό της νεοελληνικής επιστημονικής και φιλοσοφικής σκέψης, σηματοδοτώντας γενικότερα τις απαρχές του νεοελληνικού στοχασμού. Είναι αυτός, ο οποίος θέσπισε, με τη θεωρία της διπλής αλήθειας, την ανεξαρτησία της φιλοσοφίας από τη θεολογία και τον θρησκευτικό μυστικισμό στηρίζοντάς την πάνω σε νέες επιστημονικές βάσεις, εισήγαγε στον νεοδημιουργούμενο ελληνικό πνευματικό χώρο ένα νέο φιλοσοφικό πνεύμα, άνοιξε το δρόμο προς ένα νέο, διαλεκτικό τρόπο σκέψης, ένα νέο τρόπο θεώρησης του κόσμου, πιο κοντά στον φιλοσοφικό υλισμό παρά στον φιλοσοφικό ιδεαλισμό, ενός κόσμου που βρίσκεται σε νομοτελειακή κίνηση και αλλαγή: το δρόμο προς μια νέα φιλοσοφική

9. Διαφωτιστική επί του θέματος ή εισαγωγή του Νίκου Ψημμένου στο δίτομο έργο του *Η ελληνική φιλοσοφία από το 1453 ως το 1821*. Τόμ. Α', *Η κυριαρχία του άριστοτελισμού. Προκορυδαλική και κορυδαλική περίοδος*. Τόμ. Β', *Η επικράτηση της νεωτερικής φιλοσοφίας. Μετακορυδαλική περίοδος*. Αθήνα 1988/9.

ἀντίληψη τῶν πραγμάτων. Ἡ πληθώρα τῶν χειρογράφων τῶν φιλοσοφικῶν κυρίως ἔργων του, πὺ κυκλοφοροῦν σ' ὁλόκληρο τὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ἀπὸ τὸ δεύτερο ἀκόμη μισὸ τοῦ 17ου αἰῶνα, φαινόμενο ὄχι μόνον πρωτόγνωρο ἀλλὰ καὶ ἀνεπανάληπτο ὅλη αὐτὴ τὴν περίοδο καὶ μέχρι τὸ '21, ἐπιβεβαιώνει τὴ σφραγίδα πὺ ἔβαλε στὸ πνευματικὸ αὐτὸ κίνημα ὁ Θεόφιλος Κορυδαλεύς πολὺ πρὶν ὁ ἑλληνισμὸς γνωρίσει, ἔρθει σ' ἐπαφὴ μὲ τὸν εὐρωπαϊκὸ Διαφωτισμὸ. Καὶ διαφοροποιεῖ τὸ κίνημα αὐτὸ ἀπὸ τὸν εὐρωπαϊκὸ Διαφωτισμὸ.

Καὶ κάτι ἀκόμη, συγγενικὸ μὲ τὰ προηγούμενα. Μὲ βάση πάντα τὴν ἀρχὴ ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἔχει χαρακτῆρα οἰκουμενικὸ, ἀλλὰ καὶ τ' ἀποτελέσματα τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν μας, θεωροῦμε ὅτι δὲ θὰ πρέπει νὰ μελετοῦμε τὸν ἑλληνικὸ πνευματικὸ χῶρο ὡς περιφέρεια τῆς Εὐρώπης. Ἀντιθέτως, τὰ εὐρωπαϊκὰ κέντρα παραγωγῆς ἐπιστημονικῶν γνώσεων ἀπέτελεσαν τὴν περίοδο ἐκείνη πηγὴ ἀντλήσεως τῆς γνώσεως, χῶρο ἀπὸ τὸν ὁποῖο οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι τῶν χρόνων ἐκείνων ἀρύνονται τίς νέες ἐπιστημονικὲς γνώσεις, οἱ ὁποῖες ὅμως ἐν συνεχείᾳ μεταφέρονται στὸ "κέντρο ἐπεξεργασίας" τῆς νέας γνώσεως· σ' ἓνα νέο κέντρο, μικρότερης βεβαίως ἐμβέλειας, πὺ ὅμως δὲν παύει ν' ἀποτελεῖ ἓνα νέο κέντρο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἡ γνώση διαχέεται πρὸς ἄλλους χώρους - τὴ Ρουμανία¹⁰, τὴ Σερβία - Κροατία¹¹, τὴ Βουλγαρία κλπ. Μὲ

10. Βλ. ἐνδεικτικὰ: Φλορὶν Μαρινέσκου, "Ρουμανικὰ βιβλία μεταφρασμένα ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ μεταξὺ 1642-1830", *Μνημοσύνη* 12 (1985-1987), σσ. 205-224, ὅπου καταγράφονται 100 συνολικὰ τίτλοι ἔργων, Ἑλλήνων ἢ ξένων συγγραφέων, πὺ μεταφράστηκαν στὰ ρουμανικὰ ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ, καὶ μεταξὺ αὐτῶν συγκαταοῦμε ἐνδεικτικὰ τὰ ἔργα: Νικόδημος Ἁγιορείτης, *Ἐγχειρίδιον συμβουλευτικόν*, Τεργέστι 1801· Δημήτριος Ν. Δάρβαρις, *Σοφίας Ἀπάνθισμα*, Βιέννη 1811· Νεόφυτος Βάμβας, *Στοιχεῖα τῆς Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς*, Βενετία 1818· Ἰω. Γοττλ. Βινέκκιος, *Στοιχεῖα τῆς Λογικῆς Φιλοσοφίας*, Βιέννη 1808. Προσθέτομε ὅτι στὸν κώδικα 1313 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, στὸ Βουκουρέστι, ἐντοπίσαμε μετάφραση τῆς Λογαριαστικῆς τοῦ Μανουὴλ Γλυζούνη στὴ ρουμανικὴ γλῶσσα, γραμμὲν τὸ 1793, ἐνῶ σύμφωνα μὲ τὴ ρουμανίδα ἱστορικὸ τῶν Μαθηματικῶν Φλορίκα Τ. Καμπάν, "τὰ (μαθηματικὰ) χειρόγραφα τοῦ Νικολάου Ζερζούλη ἔχουν ἰδιαίτερη σημασία, γιατί [...] ἡ πρώτη ἀπόπειρα συγγραφῆς μιᾶς ρουμανικῆς Γεωμετρίας ξεκίνησε ἀκριβῶς ἀπὸ αὐτὴν τὴ μετάφραση στὰ ρουμανικὰ τῆς Γεωμετρίας τοῦ Wolff, ἡ ὁποία ἔγινε μὲ βάση τὸ ἑλληνικὸ χειρόγραφο τοῦ Νικολάου Ζερζούλη καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ πρωτότυπο κείμενο στὰ λατινικὰ τοῦ Wolff ("Manuscrisul de Aritmetica al lui Nicolae Cercel", *Analele Universitatii 'Al. I. Cuza', 'Iási* 8 (1962), σ. 577).

11. Βλ. Mirko Drazen Grmek, "Les débuts du livre scientifique en langue croate", *Les Croates et la civilisation du livre, Actes du 1er Symposium International d'études sur l'aire culturelle croate*, P.U.F., σσ. 91-99.

αὐτὴ τὴν ἔννοια, θεωροῦμε ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἐπανεξετάσουμε τὴ χρήση τοῦ ὄρου “περιφέρεια τῆς Εὐρώπης”, ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἐλληνικὸ πνευματικὸ χῶρο εἰδικότερα κατὰ τὴν προεπαναστατικὴν περίοδο.

“Ὅλα τὰ παραπάνω πιστεύω ὅτι συνθέτουν κάτι τὸ διαφορετικὸ ἐν σχέσει πάντα μὲ τὸν εὐρωπαϊκὸ (τὸν γαλλικὸ ἢ τὸν γερμανικὸ) Διαφωτισμὸ. Γιατὶ λοιπὸν νὰ μὴν ὀνοματήσουμε διαφορετικὰ τὸ κίνημα αὐτό, ἀλλὰ νὰ προσπαθοῦμε πάντα νὰ μειώσουμε κάθε τι τὸ δικό μας, τὸ ἰδιαίτερο, καὶ νὰ προσπαθοῦμε νὰ ταυτιστοῦμε μὲ τοὺς ξένους ἀντιγράφοντας ἀκόμη καὶ τὸ ὄνομα, δίνοντας ἓνα δάνειο ὄνομα σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ λαμπρὲς περιόδους τῆς νεοελληνικῆς σκέψης, τῆς νεοελληνικῆς μας ἱστορίας, στὴν περίοδο τῆς Νεοελληνικῆς Ἀναγέννησης;

Μᾶς χαρακτηρίζει συχνὰ ἓνας δογματισμὸς, ὁ ὁποῖος, ὅπως κάθε δογματισμὸς, δὲν ἔχει τίποτα τὸ κοινὸ μὲ τὴν ἐπιστήμη, μὲ τὴν ἔρευνα. Τὸ εἶπε, λέμε, ὁ Τάδε, τὸ εἶπε ὁ Δεῖνα καὶ ἄρα κάθε περαιτέρω συζήτηση εἶναι ἀνώφελη. “Ἐνας δογματισμὸς ποὺ ὑποκρύπτει (ἂν καὶ δὲ θέλουμε νὰ τὸ ἀναγνωρίσουμε φωναχτά) ἓναν ἐφησυχασμὸ, μιὰ ἀδράνεια, μιὰ προσπάθεια νὰ μὴ φύγουμε ἀπὸ τὴν πεπατημένη, νὰ μὴν ἐρευνήσουμε παραπέρα. Συμβιβάζεται ἡ ἀντίληψη αὐτὴ μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα;”¹²

12. Ὁ ἀναγνώστης, ὁ ὁποῖος θὰ “διαγνώσει” στὸ ἄρθρο αὐτὸ τάσεις ἐθνικισμοῦ, θὰ ἔρρεται μακριὰ ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἄρθρου καὶ τοῦ συγγραφέα του. Μάταιος ὁ κόπος του.

ΑΠΟΤΑΠΡΟΣΚΤΗΜΑΤΑ

Ἐπιμέλεια: Ἰωάννα Τσίρα

Τὰ τελευταῖα χρόνια παρατηρεῖται ἓνα ἔντονο ἐρευνητικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ σκέψη τοῦ Πέτρου Βράϊλα-Ἀρμένη (Κέρκυρα 1812 - Λονδίνο 1884). Γι' αὐτὸ καὶ ἡ καταγραφή τῶν ἔργων του καὶ τῶν μελετημάτων γι' αὐτόν, πού τὸ Κ.Ε.Ν.Ε.Φ. εὐχαρίστως θέτει στὴ διάθεση τῶν ἐρευνητῶν τῆς σκέψης του, προβάλλει ἐπιβεβλημένη.

Σημειώνεται ὅτι παραλείπονται οἱ ἕξι τόμοι τῶν Φιλοσοφικῶν ἔργων του, πού ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὸ 1969 ὡς τὸ 1986 ὑπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ Εὐαγγέλου Μουτσπούλου καθὼς καὶ οἱ βιβλιοκρισίες τῆς ἐκδόσῆς τους.

Ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ φιλοσόφου

Πέτρου Βράϊλα Ἀρμένη, *Ἐγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἐσχάτως προταθείσας εἰς τὴν Ἰόνιον Βουλὴν συνταγματικὰς μεταρρυθμίσεις Δ'.* Εἰς τὸ παρά τοῦ Κ.Ν. Ζαμπέλη δημοσιευθὲν ἔγγραφον προσθετέον κ.λ.π. ἀπάντησις. Τυπογραφεῖον Ἑρμῆς Ἀ. Τερζάκη καὶ Θ. Ρωμαίου. Ἐν Κερκύρα 1853.

Πέτρου Βράϊλα Ἀρμένη, "Περὶ λογικῶν ἀρχῶν". Πανδώρα, τόμος Η', φυλλάδιον 172, 15 Μαΐου 1857, σσ. 73-80. Στὸ τέλος τοῦ κειμένου: "Κερκύρα τῇ 19 Ἀπριλίου, 1857."

Πέτρου Βράϊλα Ἀρμένη, "Θεωρία τῆς συζεύξεως". Πανδώρα, τόμος ΙΑ', φυλλάδιον 263, 1 Μαρτίου 1861, σσ. 561-565. Στὸ τέλος τοῦ κειμένου: "Κερκύρα τῇ 15 Φεβρουαρίου 1861."

Πέτρου Βράϊλα Ἀρμένη, *Θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς φιλοσοφίας στοιχεῖα ὑπὸ ... Καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας ἐν τῇ Ἰονίῳ Ἀκαδημίᾳ.* Δαπάνη τοῦ Κληροδοτήματος Πετρίδου. Τυπογραφεῖον Ἑρμῆς Ἀντωνίου Τερζάκη. Ἐν Κερκύρα 1862.

Αὐγούστου Νικολάου, *Φιλοσοφικαὶ μελέται περὶ Χριστιανισμοῦ.* Ἐξελληνισθεῖσαι ὑπὸ Π. Βράϊλα Ἀρμένη καὶ Ἀ. Μαυρομματου, ἐκδοθεῖσαι δὲ δαπάνη Ἀντωνίου

Τερζάκη. Τόμος πρῶτος. Τυπογραφεῖον Ἑρμῆς Ἀντωνίου Τερζάκη. Ἐν Κερκύρα 1864.

Πέτρου Βράϊλα Ἀρμένη, “Περὶ καλοῦ. Κεφ. Γ’ (I). Ἡμέτερος ὁρισμὸς τοῦ καλοῦ”. Πανδώρα, τόμος ΙΖ’, φυλλάδιον 402, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Πανδώρας, Ἀθήνησι 15 Δεκεμβρίου 1866, σσ. 433-441. Στὸ τέλος τοῦ κειμένου: “Ἐν Ἀθήναις 1 Νοεμβρίου 1866.”

Πέτρου Βράϊλα Ἀρμένη, “(Περὶ καλοῦ). Κεφάλαιον Δ’, Περὶ ὑψηλοῦ χαριέντος καὶ γελοίου”. Πανδώρα, τόμος ΙΗ’, φυλλάδιον 426, 15 Δεκεμβρίου 1867, σσ. 345-350.

Πέτρου Βράϊλα Ἀρμένη, Φιλοθέου καὶ Εὐγενίου ἐπιστολαὶ ἤτοι σύντομος περὶ ψυχῆς καὶ Θεοῦ διδασκαλία. Χορηγοῦντος Κωνσταντίνου Ζάππα. Βιβλιοθήκη τοῦ πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων συλλόγου (ἀριθ. 58). Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἀνδρέου Κορομηλά. Ἐν Ἀθήναις 1884. Προηγεῖται χαλκογραφία Κ. Ζάππα (προσωπογραφία καὶ ὑπογραφή).

Πέτρου Βράϊλα Ἀρμένη, Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους κατὰ Α. Fouillée. Ἐκδοτικός οἶκος Γεωργίου Φέξη. Ἐν Ἀθήναις 1910.

Πέτρου Βράϊλα Ἀρμένη, Περὶ πρώτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν δοκίμιον. Φιλοσοφικὴ καὶ κοινωνιολογικὴ βιβλιοθήκη Φέξη. Ἐκδοτικός οἶκος Φέξη. Ἐν Ἀθήναις 1910.

Πέτρου Βράϊλα Ἀρμένη, Περὶ πρώτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν δοκίμιον. Στὴ σειρά: Φιλοσοφία καὶ κοινωνιολογία. Βιβλιοπωλεῖον Μιχ. Ἰ. Σαλιβέρου. Ἀθήναι γ.γ.

Πέτρου Βράϊλα Ἀρμένη, Στοιχεῖα θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς φιλοσοφίας. Στὴ σειρά: Φιλοσοφία καὶ κοινωνιολογία. Βιβλιοπωλεῖον Μιχ. Ἰ. Σαλιβέρου. Ἀθήναι γ.γ.

Ἀπὸ τὰ μελετήματα γιὰ τὸν φιλόσοφο

Αθανασίας Γλυκοφρύδη - Λεοντσίνη, “Θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ θεμελίωσις τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐκφρασεως: Ἡ περίπτωση τοῦ Π. Βράϊλα-Ἀρμένη”. Πάρουσία Ζ’/1991, σσ. 105-123.

Αθανασίας Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη, “Ὁ Π. Βράϊλας - Ἀρμένης ὡς θεωρητικὸς καὶ κριτικὸς τῆς ποίησης” Πρακτικὰ τοῦ Ε’ Διεθνoῦς Πανιονίου Συνεδρίου (Ἀργοστόλι-Ληξούρι 17-21 Μαΐου 1986), τ. 4: Φιλολογία - Γλωσσολογία - Λαογραφία - Φιλοσοφία, Ἀργοστόλι 1991, σσ. 561-577. Καί: Παρουσία Στ’/1988, σσ. 485-502.

Ἀθανασίας Γλυκοφρύδη - Λεοντσίνη, “Π. Βράϊλας-Ἀρμένης: Ἡ πολυμορφία τῆς

ἐλευθερίας” Συλλ. ἔργο Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας στὸν νεοελληνικὸ στοχασμὸ, ἡμίτομος πρῶτος: Δέκατος ἑνατος αἰών. Ἔκδ. Κ.Ε.Ε.Φ. τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1996, σσ. 251-277.

Constautine Cavarnos, “Petros Vrailas - Armenis, (1812-1884). Ἀπὸ τὸ ἔργο του *Modern Greek Philosophers on the Human Soul*. Belmont, Massachusetts, χ.χ., σσ. 29-40.

Αἰκατερίνης Δώδου, “Ἡ ἐρμηνεία τῆς ποιήσεως τοῦ Σολωμοῦ ἀπὸ τὸν Π. Βράϊλα-Ἀρμένη”. *Κερκυραϊκὰ χρονικά* (Πρακτικὰ Δ΄ Πανιονίου Συνεδρίου, τ. Β΄), Κέρκυρα 1982, σσ. 220-227.

Γεωργίου Ζώρα, “Ἀγνωστος ἐπιστολὴ Ν. Θωμαζαίου πρὸς τὸν Π. Βράϊλαν-Ἀρμένη”. *Παρνασσός*, περ. Β΄, τ. Γ΄, τχ. 2, Ἀπρίλιος-Ἰούνιος 1968, σσ. 237-240.

Παύλου Καλιγγᾶ, “Π. Βράϊλα Ἀρμένη: Δοκίμιον περὶ πρώτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν. Ἐν Κερκύρα 1851”. Ἀπὸ τὸν 2ο τόμο τῶν *Μελετῶν* τοῦ συγγραφέα, ἐν Ἀθήναις 1898, σσ. 255-266.

Αναστασίου Ε. Κουκῆ, *Ἡ φιλοσοφία τῆς ιστορίας του Πέτρου Βράϊλα Ἀρμένη*. Διδακτορικὴ διατριβή. Γιάννινα 1963 (δακτυλογραφημένη μορφή).

Αναστασίου Κουκῆ, “Ἡ θεωρία τῆς συζεύξεως τοῦ Πέτρου Βράϊλα-Ἀρμένη ὡς ολοκλήρωση τῶν ἀντίστοιχων θεωριῶν τῆς Σκωτικῆς καὶ τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς τοῦ 19ου αἰῶνα”. *Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ἐπιθεώρηση*, τ. 9, τχ. 26, Μάιος 1982, σσ. 216-236.

Γεωργίου Κουμάκη, “Ἡ φιλοσοφία τῆς τεχνικῆς κατὰ τὸν Πέτρο Βράϊλα-Ἀρμένη”. *Πρακτικὰ τοῦ Ε΄ Διεθνοῦς Πανιονίου Συνεδρίου*, ὁ.π., σσ. 549-556.

Ἀνδρέα Μάνου, *Ἡ ἀξιολογία τοῦ Πέτρου Βράϊλα-Ἀρμένη - Πλατωνικὲς καὶ νεοπλατωνικὲς ἐπιδράσεις*. Ἔκδοσις Ἰδρύματος ἐρεῦνης καὶ ἐκδόσεων νεοελληνικῆς φιλοσοφίας, σειρά “Ἐρευνες” ἀρ. 3, Ἀθήνα 1994.

Elena Margaritou-Andrianessi, “A. Rosmini-Serbati - P. Brailas-Armenis”. *Scritti Italiani*, ἀρ. 1, Ἀθήνα 1994.

Ἑλένης Μαργαρίτου - Ἀνδριανέση, “Τὰ ἰταλικά φιλοσοφικά χειρόγραφα τοῦ Πέτρου Βράϊλα-Ἀρμένη - Οἱ ἰταλικὲς καταβολὲς τῆς ὄντολογικῆς καὶ γνωσιολογικῆς θεμελιώσεως τῆς μορφῆς στὸ ἔργο τοῦ Π. Βράϊλα-Ἀρμένη” (περίληψη δ.δ.). *Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ἐπιθεώρηση*, τ. 14, τχ. 40, Ἰανουάριος 1997, σσ. 103-105.

E. Moutsopoulos, *Le problème du beau chez Pétrros Vrailas-Arménis*. Centre d'

études et de recherches helléniques de la Faculté des lettres et sciences humaines d'Aix, Editions Ophrys, Aix-en-Provence 1960.

Ευαγγελός Μουτσοπούλος, "La conception de l'histoire dans la pensée Grecque du dix-neuvième siècle Paparrigopoulos et Brailas-Armenis". *Neo-Helenika I* / 1970, σσ. 122-127.

Ευαγγέλου Μουτσοπούλου, "Η οντολογική θεμελίωσις τοῦ προβλήματος τῆς ἀληθείας κατὰ Π. Βράϊλαν-Ἀρμένην". Ἀπὸ τῆ συλλογῆ μελετημάτων τοῦ συγγραφέα *Φιλοσοφικοὶ προβληματισμοί*, τ. 2: Ἀναδρομαὶ καὶ ἀναδομήσεις, Ἀθήνα 1977 (ἢ 1978), σσ. 393-399.

Ευαγγέλου Μουτσοπούλου "Δομὴ καὶ ἀναδόμησις τοῦ χώρου κατὰ Π. Βράϊλαν-Ἀρμένην". *Πρακτικὰ τρίτου Πανιονίου Συνεδρίου*, Ἀθήνα 1969, σσ. 125-132 (ἀνάτυπο) καὶ *Φιλοσοφικοὶ προβληματισμοί*, ὅ.π., σσ. 400-407.

Ευαγγέλου Μουτσοπούλου, "Η οντολογία τοῦ Rosmini καὶ τὸ Δοκίμιον τοῦ Βράϊλα". *Ὁ.π.*, σσ. 408-414.

Ευαγγέλου Μουτσοπούλου, "Η ἀντίληψις περὶ τῆς ἱστορίας εἰς τὴν ἑλληνικὴν διανόησιν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος: Παπαρρηγόπουλος καὶ Βράϊλας-Ἀρμένης". *Ὁ.π.*, σσ. 415-421.

Ευαγγέλου Μουτσοπούλου, "Η αἰσθητικὴ τοῦ Πέτρου Βράϊλα-Ἀρμένη". *Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ἐπιθεώρηση*, τ. 2, τχ. 5, Μάιος 1985, σσ. 139-145.

Πέτρου Φαραντάκη, "Ἠθικὴ καὶ ἐλευθερία στὸ ἔργο τοῦ Πέτρου Βράϊλα-Ἀρμένη". *Νέα Ἔστια*, τ. 119, τχ. 1406, Ἀθήνα 1 Φεβρουαρίου 1986, σσ. 195-197.

Πέτρου Φαραντάκη, "Ἐπιδράσεις τῶν Σκεπτικῶν στὸ ἔργο τοῦ Πέτρου Βράϊλα-Ἀρμένη". *Πρακτικὰ τοῦ 6' Διεθνoῦς Συμποσίου καὶ διεπιστημονικῆς ἔρευνας μὲ θέμα: Σκεπτικισμὸς: Διεπιστημονικὲς προσεγγίσεις*, Ἀθήνα 1990, σσ. 247-256.

Πέτρου Φαραντάκη, "Τὸ πρόβλημα τῆς ἀλήθειας στὴ φιλοσοφία τοῦ Πέτρου Βράϊλα-Ἀρμένη (1813-1884)". *Πρακτικὰ τοῦ 5' Διεθνoῦς Πανιονίου Συνεδρίου*, ὅ.π., σσ. 557-560 καὶ *Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ἐπιθεώρηση*, τ. 4, τχ. 12, Σεπτέμβριος 1987, σσ. 289-291.

Πέτρου Φαραντάκη, *Ἡ ἠθικὴ κατὰ τὸν Πέτρο Βράϊλα-Ἀρμένη*. Ἐκδόση Συλλόγου πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, Ἀθήνα 1996.

Ἄ. Χριστοδουλίδη-Μαζαράκη, "Ἐγελιανὲς ἐπιδράσεις στὴν αἰσθητικὴ τοῦ Π. Βράϊλα-Ἀρμένη". *Πρακτικὰ τοῦ ἐπιστημονικοῦ συμποσίου Ὁ Χέγκελ καὶ ὁ μαρξισμὸς*, ἐκδ. Σύγχρονη ἐποχὴ, Ἀθήνα 1982, σσ. 140-154.

Γεωργίου Ἄ. Χριστοδούλου, "Ἡ εφημερίδα Κλειώ τῆς Τεργέστης (1861-

1883) - Δοκίμιο αναλυτικής βιβλιογραφίας. Μέρος πρώτο: Τα έτη Α'-Β' (1861-1963)". Παρουσία Β'/1984, σ. 180 κ.έ. (στις σσ. 181-182: Παρουσίαση τῆς εὐμενοῦς κρίσεως γιὰ ἔργο τοῦ Πέτρου Βράϊλα-Ἀρμένη).

Βιβλιοκρισίες

Τοῦ ἔργου τοῦ Πέτρου Φαραντάκη *Ἡ ἠθική κατὰ τὸν Πέτρο Βράϊλα - Ἀρμένη*, ὁ.π.:

α) Λεωνίδα Μπαρτζελιώτη. (Σκέψεις VIII /1997, σσ. 224-225).

β) Ἀναστασίας Ρέντα (Ἑλληνική Φιλοσοφική Ἐπιθεώρηση, τ. 14, τχ. 40, Ἰανουάριος 1997, σσ. 57-59).

γ) Χρίστου Μαραζόπουλου (Φιλοσοφία καὶ παιδεία, τχ. 12, Μάιος 1998, σσ. 23-26).

Διάφορα

Ἀναγνωστική Ἑταιρεία Κερκύρας: Πρόγραμμα ἐορταστικῶν ἐκδηλώσεων γιὰ τὰ 100 χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Πέτρου Βράϊλα-Ἀρμένη (1812-1884), 23-29 Σεπτεμβρίου 1984. Κέρκυρα χ.χ.

Φωτογραφία 9,5X10,7 ἐκ., στὸ κάτω μέρος τῆς ὁποίας σημειώνεται: "Οἰκογένεια Πέτρου Βράϊλα-Κέρκυρα". Ἡ σημείωση εἶναι νεώτερη.

Σοφίας Γ. Τακουρλή

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΕΣ ΑΦΙΕΡΩΣΕΙΣ ΣΕ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

Στήν ἀρχή πολλῶν βιβλίων ἀπαντῶνται συχνά σύντομα κατὰ κανόνα κείμενα, τὰ ὁποῖα, παρόλο πού εἶναι ἀνεξάρτητα ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό τους ἀπὸ τὴν κυρίως θεματικὴ τοῦ συγγραφέα τους, μᾶς προσφέρουν κάποτε-κάποτε μία πρόσθετη - ἰσχνή ἔστω - ἀφετηρία εἴτε νὰ γνωρίσουμε κάποια διάσταση τῆς προσωπικότητάς τους εἴτε νὰ ἐρμηνεύσουμε ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει τὸ ἔργο τους. Πρόκειται γιὰ τὰ κείμενα, πού ὀνομάζουμε ἀφιερώσεις¹ καὶ πού στήν ἔντυπη μορφή τους συναντοῦμε συνήθως στὸ φύλλο μεταξὺ ψευδότιτλου καὶ τίτλου, ἐνῶ σὲ χειρόγραφη μορφή ἐμφανίζονται στὸ ἄνω λευκὸ μέρος ἑνὸς ἀπὸ τοὺς δύο τίτλους.

Οἱ ἀφιερώσεις - ἔντυπες ἢ χειρόγραφες - φανερώνουν καταρχὴν τὴν ψυχικὴ διάθεση τοῦ συγγραφέα τους νὰ ἐκφράσει γραπτῶς τὰ προσωπικὰ αἰσθήματα ἢ συναισθήματα του, ὅπως εἶναι, γιὰ παράδειγμα, ἡ ἀγάπη, ἡ φιλία, ὁ θαυμασμός, ἡ ἐκτίμηση, ὁ σεβασμός, ἡ χαρά, ἡ θλίψη καὶ ὁ πόνος, ἡ ἀπογοήτευση κ.λ.π. Σὲ πολλές περιπτώσεις, ὅμως, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἔκφραση αἰσθημάτων καὶ συναισθημάτων ἀποτυπώνονται καὶ ἀξιοπρόσεκτα πραγματολογικῶ ἢ ἄλλου ἐνδιαφέροντος στοιχεῖα, πού ἀναφέρονται στὸν ἴδιο τὸν συγγραφέα, στὸ ἔργο του, στήν ἐποχὴ του ἢ στὸν κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ προσανατολισμὸ του ἀποκαλύπτοντάς μας ἔτσι πτυχές τῆς ζωῆς καὶ τῆς προσωπικότητάς του. Θὰ πρέπει, ὡστόσο, νὰ σημειώσουμε ὅτι ἀπὸ μία γενικὴ καταγραφή τῶν ἀφιερώσεων δὲν θὰ ἀπουσίαζαν καὶ ἐκεῖνες, στὶς ὁποῖες ὁ ἀφιερωτὴς ἐπιθυμεῖ ἀπλῶς νὰ ἀπευθυνθεῖ στὸν ἀποδέκτη τοῦ ἔργου του μὲ κάποιο μήνυμα, τὸ ὁποῖο νὰ μὴν ἀντιστοιχεῖ σὲ ὅσα ἀπαριθμήσαμε.

Ἡ ἔκταση, τὸ περιεχόμενο, ἡ μορφή καὶ τὸ ὕφος τῶν ἀφιερώσεων μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διακρίνουμε τὰ βασικὰ γνωρίσματά τους, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ πρῶτο καὶ ἐνδεχομένως τὸ πλεόν σημαντικό εἶναι ἡ αὐτοτέλειά τους τόσο ὡς πρὸς τὸ θέμα τους

1. Διακόσιες ἔντυπες ἀφιερώσεις συνέλεξε γιὰ πρώτη, ὅσο γνωρίζω, φορὰ ὁ Κυριάκος Ντελόπουλος στὸ βιβλίο του *Ἀφιερώσεις - Μία ἀνθολογία* (ἐκδ. Ε.Λ.Ι.Λ., Ἀθήνα 1981). Τῆς συλλογῆς τῶν ἀφιερώσεων προτάσσεται (σσ. 9-14) πολύτιμη "Μικρὴ εἰσαγωγή στὸ θέμα".

ὅσο καιὶ ὡς πρὸς τὸ ἐν γένει νόημά τους². Γιὰ μία πρώτη ταξινόμησή τους, ὡστόσο, θὰ πρέπει ἴσως νὰ δεχτοῦμε ὡς κύριο ἔρεισμά μας τοὺς ἀποδέκτες τους, ἀφοῦ ἡ ἔκφραση τῶν ὅποιων αἰσθημάτων καὶ συναισθημάτων τῶν συγγραφέων ἀφορᾷ πρόσωπα, πράγματα ἢ γεγονότα χωρὶς βέβαια νὰ ἀποκλείονται καὶ ἄλλοι “προορισμοί”, ὅπως εἶναι οἱ ἀφηρημένες ἔννοιες³.

Τὰ πρόσωπα -ἐν ζωῇ ἢ τεθνεῶτα - ἀνήκουν συνήθως στὸ στενὸ ἢ εὐρύτερο οἰκογενειακὸ, φιλικὸ καὶ ἐργασιακὸ περιβάλλον τοῦ συγγραφέα, ἐνῶ δὲν λείπουν καὶ οἱ ἀποδέκτες πέρα ἀπὸ αὐτό: Πρόκειται γιὰ ἀφιερώσεις σὲ καταξιωμένα στὴν κοινὴ συνείδηση πρόσωπα, μὲ τὰ ὅποια ὁ ἀφιερωτὴς συνδέεται ἢ ἐπιχειρεῖ νὰ συνδεθεῖ ἐκφράζοντας τὴν ὑψηλὴ ἐκτίμησή του, τὸν σεβασμὸ ἢ καὶ τὸν θαυμασμὸ του, τὴν εὐγνωμοσύνη του κ.λ.π. Ἡ μορφή καὶ τὸ ὕφος τῶν ἀφιερώσεων ἐξάλλου προκαλοῦν τὸ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον μας στὶς περιπτώσεις ἐκεῖνες, στὶς ὁποῖες ὁ λόγος ὡς ἐργαλεῖο ἔκφρασης συναισθηματικῶν καταστάσεων καὶ νοητικῶν διεργασιῶν εἶναι περίτεχνος καὶ δόκιμος παρά λιτός καὶ ἀπέριτος, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ξεπερνᾷ κάθε εἶδος τυπικῆς ἔκφρασης καὶ νὰ διαθέτῃ μία διάθεση σοβαρότητας, πού τὸ μέγεθος τῆς ἐκτίμησής, τοῦ σεβασμοῦ ἢ θαυματοῦ, τῆς εὐγνωμοσύνης κ.λ.π. ἐπιβάλλουν.

Ἐνα ἀκόμη στοιχεῖο, πού αὐξάνει μάλιστα τὴ βαρύτητα τῶν ὅποιων πληροφοριῶν, πού πολλὰς ἐφιερώσεις διασώζουν, εἶναι ἀναμφίβολα καὶ ἡ ἀναγραφή τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου συγγραφῆς τους: Ἡ γνώση τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου συγγραφῆς τῶν ἀφιερώσεων - ἰδιαίτερα τῶν γραμμένων μὲ τὸ χέρι - μᾶς ἐπιτρέπει ὄχι μόνον νὰ ἀποκωδικοποιήσουμε πληρέστερα τὸ εἰδικὸ περιεχόμενό τους, ἀλλὰ, συχνά, καὶ νὰ αἰτιολογήσουμε τὴν παρουσία τους τουλάχιστον σὲ ἐκεῖνες τὶς περιπτώσεις, πού συμπίπτουν μὲ σημαντικὰ πολιτικὰ ἢ κοινωνικὰ γεγονότα.

* * *

Ἡ παρούσα μικρὴ συλλογὴ ἀφιερώσεων στοχεύει σὲ μία πρώτη καταγραφή ἐνὸς συγκεκριμένου δείγματός τους - τῶν χειρόγραφων ἀφιερώσεων σὲ ἀντίτυπα βιβλίων μὲ

2. Τὸ γνῶρισμα αὐτὸ διακρίνει, ἐννοεῖται, καὶ ἄλλου εἶδους κείμενα, πού προστίθενται στὴν ἀρχὴ ἢ στὸ τέλος τοῦ βιβλίου - ἐντυπα ἢ γραμμένα μὲ τὸ χέρι. Δύο παραδείγματα: Τὸ χειρόγραφο σημείωμα τοῦ Θεμιστοκλῆ Τσάτσου σὲ ἱστοριοφιλοσοφικὸ ἔργο τοῦ Hermann Glockner (βλ. παράρτημα, ἀρ. 1) καὶ ἡ ἐντυπὴ προσθήκη τοῦ Εὐδοκίμου Ν. Δουρμούση στὸ βιβλίον του Ἡ πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλους Α': Τὸ οἰκονομικόν, Β': Τὸ οἰκογενειακόν, Γ': Τὸ πολιτειακόν πρόβλημα ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ (βλ. παράρτημα, ἀρ. 2).

3. Πρὸβλ. Κυριάκου Ντελόπουλου, ὁ.π., σ. 10 κ. ἐ.

ἀντικείμενο ἀποκλειστικά φιλοσοφικό. Τὸ περιεχόμενο τῶν περισσότερων ἀπὸ αὐτὲς παρουσιάζει ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν ἱστορικὸ τῆς φιλοσοφίας, πὺ στὰ σύντομα κείμενά τους ἀνακαλύπτει ἓνα εἶδος ἰδιάζουσας ἱστορικοφιλοσοφικῆς μαρτυρίας γιὰ τὴ ζωὴ, τὴ σκέψη καὶ τὶς σχέσεις φιλοσόφων μὲ πρόσωπα καὶ ἐν ἐξελίξει διεργασίες.

Πιὸ συγκεκριμένα. Πρόθεσή μας εἶναι νὰ παρουσιάσουμε δέκα ἀφιερώσεις, πὺ προέρχονται ἀπὸ τὴ γραφίδα διακόνων τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἱστορίας της, ἀπευθύνονται σὲ συναδέλφους ἢ ἄλλα “ἐπώνυμα” πρόσωπα καὶ ὡς πρὸς τὸν τύπο τους δὲν ξεφεύγουν ἀπὸ ὅσα ἀπαριθμήσαμε πιὸ πάνω. Τὰ δείγματα, πὺ παραθέτουμε, διαθλοῦν τὴν ψυχικὴ διάθεση καὶ τὰ αἰσθήματα - συναισθήματα τῶν συγγραφέων τους καὶ μέσα ἀπὸ τὶς συνηθισμένες ἐκφράσεις “μὲ σεβασμὸ καὶ ἀφοσίωση”, “μὲ ἐκτίμηση καὶ φιλία”, “μὲ ἀγάπη”, “μὲ ἐγκάρδιους” ἢ “θερμούς χαιρετισμούς”, “χαῖρε καὶ ὑγίαινε” κλ.π. Ὁ λόγος, ἀπαλλαγμένος ἀπὸ στοιχεῖα πλεονασμοῦ καὶ συντακτικὰ ἄρτιος, συμπυκνώνει μὲ εὔστοχο τρόπο τὸ μήνυμα, πὺ ὁ συγγραφέας τους θέλει νὰ στείλει, ἐνῶ τὸ ὕφος παραμένει σοβαρὸ, κάποτε οἰκεῖο καὶ πάντα δόκιμο.

Μερικὲς ἀφιερώσεις, ὡστόσο, εἶναι δηλωτικὲς τόσο τῶν κοινῶν ἀγώνων ὅσο καὶ τῆς συγγένειας τῆς σκέψης τοῦ συγγραφέα τους μὲ τὴ σκέψη τοῦ παραλήπτη ἀντιτύπου τοῦ ἔργου του. Χαρακτηριστικὰ παραδείγματα συνιστοῦν οἱ ἀφιερώσεις τοῦ Κωνσταντίνου Παπαπέτρου καὶ τοῦ Νίκου Δήμου πρὸς τὸν Σπύρο Κυριαζόπουλο, παλιὸ καθηγητὴ τῆς φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων: “Φτωχὰ σημάδια κοινῆς πορείας” γράφει ὁ πρῶτος, “Τοῦ φίλου Σπύρου Κυριαζόπουλου ἀδελφοῦ στὴ σκέψη” σημειώνει ὁ δεύτερος.

Ἄλλες ἀφιερώσεις, πάλι, μᾶς δίνουν πληροφορίες γιὰ τὴν ἀναγνώριση τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ ἀποδέκτη τους ἀπὸ τὸν συγγραφέα τους: Ἐδῶ ἀνήκουν ἡ ἀφιέρωση τοῦ Θεοδόση Μουστοξύδη πρὸς τὸν Κωνσταντῖνο(;) Τσάτσο (“Στὸ Τσάτσο πὺ ἀρχίζω κάπως νὰ ἐκτιμῶ”) καὶ τοῦ Χρήστου Γιανναρᾶ πρὸς τὸν Σπύρο Κυριαζόπουλο (“Στὸν ἀγαπητὸ μου Σπύρο μὲ πολλὴ φιλία καὶ ἀγάπη καὶ καθόλου ἐρωτηματικά”), ἐνῶ πολύτιμη ἀπὸ διαφορετικὴ σκοπιὰ μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ καὶ ἡ ἀφιέρωση τοῦ Karl Popper πρὸς τὸν Νίκο Ψημμένο, πὺ στὸ ὑστερόγραφο συμπλήρωμά της φανερώνει τὴν ἀπαξίωσή του γιὰ τὴ μετάφραση ἐνὸς δικοῦ του ἔργου ἀπὸ τὰ ἀγγλικά στὰ γερμανικά (: “Leider ist diese Uebersetzung sehr unverlässlich”).

Ξεχωριστὴ θέση κατέχουν οἱ ἀφιερώσεις τοῦ Παναγιώτη Κονδύλη πρὸς τὸν Παναγιώτη Νούτσο καὶ τὸν Νίκο Ψημμένο: Οἱ δύο πρῶτες ἐξαιτίας τῆς ἔκτασής τους καὶ κυρίως ἐξαιτίας τῶν πληροφοριῶν, πὺ μᾶς παρέχουν, γιὰ τὶς προσπάθειες τοῦ ἀφιερωτῆ νὰ ἐξασφαλίσει τὴ σύνθεση τῶν ἀνθολογιῶν “Ἡ νεοελληνικὴ φιλοσοφία

ἀπὸ τὸ 1453 ὡς τὸ 1821” καὶ “Ἡ σοσιαλιστικὴ σκέψη στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ 1875 ὡς τὸ 1974” καθὼς καὶ τὴ μετάφραση τοῦ ἔργου *Von Hegel zu Nietzsche* τοῦ Karl-Löwith ἀπὸ τὴν Γεωργία Ἀποστολοπούλου γιὰ τὴ σειρά “Φιλοσοφικὴ καὶ πολιτικὴ βιβλιοθήκη” τῶν ἐκδόσεων “Γνώση”. ἡ τρίτη ἐξαιτίας τῆς περιπαικτικῆς διάθεσης, ποὺ ἀποτυπώνεται στὶς λέξεις Παναγιώτης καὶ Παναγιώτατος.

Τέλος, ἀξίζει νὰ ἐπιστημάνουμε τὴ ἰδιάζουσα βαρύτητα τῆς μοναδικῆς ἀφιέρωσης, ποὺ δὲν ἀπευθύνεται σὲ φιλόσοφο ἢ ἱστορικὸ τῆς φιλοσοφίας ἀλλὰ σὲ ἀρχηγὸ πολιτικοῦ κόμματος - τῆς ἀφιέρωσης τοῦ διδάκτορα, μετέπειτα καθηγητοῦ φιλοσοφίας καὶ γιὰ σύντομο χρονικὸ διάστημα Ὑπουργοῦ Παιδείας στὴν κυβέρνησι τῆς Χούντας Δημητρίου Κουτσογιαννοπούλου στὸν “ἀρχηγό” τοῦ κόμματος τῶν Προοδευτικῶν Σπύρο Μαρχεζίνη.

* * *

Ἡ ταξινόμησι τῶν ἀφιέρωσεων ἔγινε μὲ βάση τὴ χρονολογία ποὺ ἀναγράφεται στὶς ἴδιες καί, ὅπου αὐτὴ ἔλειπε, μὲ βάση τὸ χρόνο ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου. Γιὰ τὴ συλλογὴ τῶν ἀφιέρωσεων ἐρευνήθησαν οἱ βιβλιοθήκες: Ἐνιαία Βιβλιοθήκη τῆς Σχολῆς Ἐπιστημῶν τῆς Ἀγωγῆς καὶ τοῦ Τμήματος Φιλοσοφίας - Παιδαγωγικῆς - Ψυχολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων καὶ Βιβλιοθήκη τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ. Φωτοτυπίες ἀφιέρωσεων παραχώρησαν οἱ καθηγητὲς Φιλοσοφίας Παναγιώτης Νούτσος καὶ Νίκος Ψημμένος, τοὺς ὁποίους ἰδιαίτερα εὐχαριστῶ.

ΟΙ ΑΦΙΕΡΩΣΕΙΣ

1

Στὸ Τσάτσο,
ποὺ ἀρχίζω κάπως νὰ ἐκτιμῶ
Μουστοξύδης.

Ὁ Θεοδόσης Μ. Μουστοξύδης στὸν Κωνσταντῖνο (;) Τσάτσο σὲ ἀντίτυπο τοῦ ἔργου του *Qu' est-ce que la mode?* Picart, Paris [1920].

Βιβλιοθήκη Κ.Ε.ΝΕ.Φ.

Εἰς τὸν Ἀρχηγόν μου
 κ. Σπύρον Μαρκεζίνην
 μετὰ σεβασμοῦ καὶ ἀφοσιώσεως
 Δημ. Κ. Κουτσογιαννόπουλος
 3. IX. 59

Ὁ Δημήτριος Κουτσογιαννόπουλος στὸν Σπύρο Μαρκεζίνη, ἀρχηγὸ τοῦ Κόμμα-
 τος τῶν Προοδευτικῶν, στὸ φύλλο τοῦ ψευδότιτλου τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς του
Ontologie der Komik, Fr. Wagnersche Universitätsbuchhandlung, Freiburg im
 Breisgau χ.χ.

Βιβλιοθήκη Κ.Ε.ΝΕ.Φ.

Στὸν ἀγαπητὸ μου Σπύρο
 μὲ πολλή φιλία καὶ ἀγάπη
 καὶ καθόλου ἐρωτηματικά.
 Χρ. Γιανναράς.

Ὁ Χρῆστος Γιανναράς στὸν Σπύρο Κυριαζόπουλο στὸ φύλλο τοῦ τίτλου τοῦ
 ἔργου του *Τὸ ὄντολογικὸν περιεχόμενον τῆς θεολογικῆς ἔννοιας τοῦ προσώπου* - Δια-
 τριβὴ ἐπὶ διδακτορία, Ἀθήνα 1970.

Βιβλιοθήκη Σχολῆς Ἐπιστημῶν Ἀγωγῆς καὶ Τμήματος Φιλοσοφίας - Παιδαγω-
 γικῆς-Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.

Φτωχὰ σημάδια κοινῆς πορείας
 6-3-75
 Κ. Παπαπέτρου

Ὁ Κωνσταντῖνος Ε. Παπαπέτρου στὸν Σπύρο Κυριαζόπουλο σὲ ἀντίτυπο τοῦ
 ἔργου του *Ἡ ἰδιοτροπία ὡς πρόβλημα ὄντολογικῆς ἠθικῆς*, Ἀθήνα 1973.

Βιβλιοθήκη Σχολῆς Ἐπιστημῶν Ἀγωγῆς καὶ Τμήματος Φιλοσοφίας - Παιδαγω-
 γικῆς - Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.

5

Τοῦ φίλου
Σπύρου Κυριαζόπουλου
ἀδελφοῦ στή σκέψη
Νίκος Δήμου

Ὁ Νίκος Δήμου στὸν Σπύρο Κυριαζόπουλο σὲ ἀντίτυπο τοῦ ἔργου του Ἐγχειρίδιον ἐλευθερίας, Ἀθήνα 1977.

Βιβλιοθήκη Σχολῆς Ἐπιστημῶν Ἀγωγῆς καὶ Τμήματος Φιλοσοφίας - Παιδαγωγικῆς - Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.

6

*Für Dr. Nikolaos Psimmenos -
einen guten Freund
von einem guten Freund
von Karl Popper.
Juni 1982.
Leider ist diese Übersetzung
sehr unzuverlässlich.*

[Γιὰ τὸν δρα Νικόλαο Ψημμένο - ἓναν καλὸ φίλο ἀπὸ ἓναν καλὸ φίλο ἀπὸ τὸν Karl Popper. Ἰούνιος 1982. Δυστυχῶς αὐτὴ ἡ μετάφραση εἶναι πολὺ ἀναξιόπιστη]. Ὁ Karl Popper στὸν Νίκο Ψημμένο σὲ ἀντίτυπο τοῦ ἔργου του Objektive Erkenntnis - Ein evolutionärer Entwurf. Μετάφραση ἀπὸ τὰ ἀγγλικά: Hermann Vetter. Ἐκδ. Hoffman und Campe, Hamburg 1974².

Βιβλιοθήκη Νίκου Κ. Ψημμένου.

7

Ἀγαπητὲ Παναγιώτη

Ἄρτι ἐπανελθὼν ἐξ Ἑσπερίας σου στέλνω τοῦτο τὸ βιβλίον, μαζί μὲ τοὺς ἐγκάρδιους χαιρετισμούς μου. Περιμένω νὰ μοῦ γράψεις τὰ νέα σου καὶ τὶς ἀποφάσεις σου σχετικὰ μὲ τὴ συνεργασία μας. Ἐπιπλέον, ἐλπίζω νὰ ἴδωθοῦμε μέσα στὸν χειμῶνα, εἴτε στὴν Ἀθήνα εἴτε στὰ Γιάννενα.

Χαῖρε καὶ ὑγίαινε
Π. Κονδύλης.

Ὁ Παναγιώτης Κονδύλης στὸν Παναγιώτη Νούτσο σὲ ἀντίτυπο τοῦ ἔργου του
Ἡ κριτικὴ τῆς Μεταφυσικῆς στὴ νεότερη σκέψη- Ἀπὸ τὸν ὄψιμο Μεσαίωνα ὡς τὸ
τέλος τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἐκδ. Γνώση, Ἀθήνα 1983.

Βιβλιοθήκη Παναγιώτη Νούττου

8

Ἀγαπητὲ Κε Ψημμένε

Σᾶς εὐχαριστῶ γιὰ τὸ ἀνάτυπο καὶ σᾶς στέλνω ὡς ἐγκάδριο ἀντί-δωρο τὴν τε-
λευταία μου δημοσίευση· τὸ κάνω μὲ κάποια καθυστέρηση γιὰτὶ μόλις προχθὲς γύρι-
σα στὴν Ἑλλάδα. Περιμένω δυὸ λόγια σας σχετικά μὲ τὶς προοπτικὲς τῆς συνεργα-
σίας μας· ἀλήθεια, μιλήσατε μὲ τὴν δ/δα Ἀποστολοπούλου γιὰ τὴν μετάφραση τοῦ
Löwith?

Μὲ θερμοὺς χαιρετισμοὺς
Π. Κονδύλης

Ὁ Παναγιώτης Κονδύλης στὸν Νίκο Ψημμένο σὲ ἀντίτυπο τοῦ ἴδιου ἔργου του.

Βιβλιοθήκη Κ.Ε.Ν.Ε.Φ.

9

Στὸν ἀγαπητὸ Παναγιώτη
ὁ Παναγιώτατος

Ὁ Παναγιώτης Κονδύλης στὸν Παναγιώτη Νούτσο σὲ ἀντίτυπο τοῦ ἔργου του
Ἡ παρακμὴ τοῦ ἀστικοῦ πολιτισμοῦ - Ἀπὸ τὴ μοντέρνα στὴ μεταμοντέρνα ἐποχὴ
κι ἀπὸ τὸν φιλελευθερισμὸ στὴ μαζικὴ δημοκρατία. Ἐκδ. Θεμέλιο, Ἀθήνα 1991.

Βιβλιοθήκη Παναγιώτη Νούττου

10

Στὸν Παναγιώτη
μὲ ἐκτίμηση καὶ φιλία
Π. Κονδύλης

Ὁ Παναγιώτης Κονδύλης στὸν Παναγιώτη Νούτσο στὸ φύλλο τίτλου τοῦ ἔργου του *Ἴσχυς καὶ ἀπόφαση*, Ἐκδ. Στιγμή, Ἀθήνα 1991.

Βιβλιοθήκη Παναγιώτη Νούτσου

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1

Ἀρχίζω νὰ παρακολουθῶ τὰ μαθήματα "*Hegel und die Hegelianer*" σήμερα 5.11.24

Θ. Τσάτσος

Ὁ Θεμιστοκλῆς Τσάτσος σὲ ἀντίτυπο τοῦ ἔργου τοῦ Hermann Glockner *Der Begriff in Hegels Philosophie - Versuch einer logischen Einleitung in das metaphysische Grundproblem des Hegelianismus*, Heidelberger Abhandlungen zur Philosophie und ihrer Geschichte, ἀρ. 2. Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1924.

Βιβλιοθήκη Νίκου Κ. Ψημμένου

2

Ζήτω ὁ Στρατός!

Ζήτω τὸ Ἔθνος!

Ζήτω ἡ Ἐλευθέρα Μικρὰ Ἀσία!

Στὸ τέλος (σ. 30) τοῦ ἔργου τοῦ Εὐδοκίμου Ν. Δουρμούση *Ἡ πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλους - Α' : Τὸ Οἰκονομικόν, Β' : Τὸ οἰκογενειακόν Γ' : Τὸ Πολιτειακόν πρόβλημα ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ*. Σμύρνη 1922. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὸ κείμενο τοῦ βιβλίου ἦταν τὸ κείμενο Λόγου, ποὺ ὁ συγγραφέας ἐκφώνησε στὴ Σμύρνη στὶς 24 Ἀπριλίου τοῦ 1922, δηλ. λίγους μόνο μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴν καταστροφὴ της.

Σε Τρα'ζου,

ου εφ'εξου νεως νε' κη'εφ'

Μαυρογιάνης

Εσ εσ' Αρχηγό μου

κ. Σπύρον Μαρκελίνα

μετά σεβασμού και αφοσίωσης

Αντιπ. Κοινοβουλευτικού

5.12.59

Στον αγαπητό μου Σπύρο

με πο~~λλή~~ φίλη & ελπίση

και καρπού ερωτημάτων.

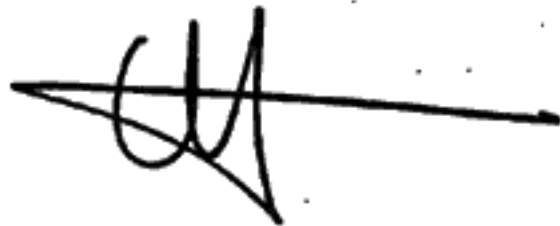
Χρ. Γιαννιέρης

Φιλική επιμέλεια κοινής ποσειδας

6-3-73

Κ. Παπαγιάννης

του φιλίου
Επιφάνου Κυριαζόπουλου
αδελφού βίη βίη

Für Dr Nikolaos Psimenos -
einen guten Freund
von einem guten Freund
von Karl Pappert

Juni 1982

heider ist diese Übersetzung
sehr unzuverlässig.

Κωνσταντίνος Παπαγιώργης

Ἄξι ἐναντιοῦν ἐξ ἑσπερίας σου στέγνω τοῦτο
τὸ βιβλίον, καὶ μετὰ τοὺς ἐπισημοὺς χαρτοεργατοὺς
σου. Περιφέρω γὰρ τοῦ βιβλίου τὰ βιβλία σου καὶ
τὴν ἀποφάσεις σου σχετίζω μετὰ τὴν συνεργασία
μας. Ἐπισημοῦν, ἐπισημοῦν γὰρ ἰδωθῆναι μετὰ σου
χειρῶν, εἴτε εὖν ἠθῆνα εἴτε ἀπὸ Τυρρηνῶν

Χαίρετε καὶ εὖν

Π. Κωνσταντίνος

Ἀγαπητέ Κε Ψυλλίε

Σας εὐχαρισῶ γὰρ τὸ ἀνάγνωστο καὶ οἶον στέγνω εἰς
ἐγκάρδιον ἀντί-δωρο τὴν τελευτή μου δημοσίευσον· τὸ
κάνω γὰρ κἀποία καθυστέρησον γὰρ μόλις προχθεῖς ῥί-
ριβα εἰς τὴν Ἑλλάδα. Περιφίνω δύο γόρα σας σχε-
τικὰ γὰρ εἰς προοπτικὰς τῆς συνεργασίας μας· ἀγέ-
δεια, μιγύσασε γὰρ τὴν δ/δα Ἀποστολοπούλου γὰρ τὴν
ἡττ. τοῦ Λόουθι?

Με δευτέρως χειροεπιφοίς

Π. Κορυζίου.

Σεὶν ἀγαπητὸ Παναγιώτη

ὁ Παναγιώτατος

Archiv "a" supra ant zu
Handwritten "Hegel und
die Hegelianer" Handwritten
5. 11. 24.

Θεός

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΩΝ ΔΙΑΤΡΙΒΩΝ ΥΠΟ ΕΚΠΟΝΗΣΗ

Παρασκευής Τσιώρη

Ἡ ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Νικόλαου Μαυροκορδάτου

Ἀντικείμενο τῆς διατριβῆς εἶναι ἡ ἐρμηνευτικὴ ἀνασυγκρότηση τῆς Ἠθικῆς καὶ Πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ Ἐξ Ἀπορρήτων [Κωνσταντινούπολη 1641-1709] καὶ τοῦ υἱοῦ του Νικόλαου [Κωνσταντινούπολη 1680-Βουκουρέστι 1730]. Τὸ ἐρευνητικὸ ἐνδιαφέρον ἐπικεντρώνεται στὸ “πῶς” ἀποτυπώνονται οἱ προσωπικὲς φιλοσοφικὲς θέσεις τῶν συγγραφέων -μὲ δεδομένη τὴν περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς- πού, ἐκτὸς ἀπὸ σύνθεση προγενέστερων καὶ σύγχρονων ἀντιλήψεων, ὑπακούουν στὴ λογικὴ τῆς νέας θεώρησης τῶν κοινωνικῶν φαινομένων καὶ τοῦ ἐπανακαθορισμοῦ τῆς στάσης τοῦ ἀτόμου μέσα στὴν κοινωνία, καθὼς καὶ στὴν πρόσληψη κυρίαρχων φιλοσοφικῶν θεωρήσεων τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, χωρὶς ὅμως νὰ παραβλέπεται ἡ πρακτικὴ χρησιμότητα τῶν χριστιανικῶν ἀρχῶν.

Πηγὲς τῆς ἐργασίας εἶναι:

1. Τὰ ἔργα τῶν Μαυροκορδάτων πού ἐκδόθηκαν καὶ ὅσα ὑπάρχουν σὲ χειρόγραφη μορφή. 2. Ἡ ἀλληλογραφία τους μὲ σημαντικὲς προσωπικότητες τῆς ἐποχῆς.

Ἄλλα βοηθήματα:

1. Τὰ ἔργα μελετητῶν, σύγχρονων ἢ μεταγενέστερων τῶν συγγραφέων, πού συσχετίστηκαν μὲ τοὺς Μαυροκορδάτους. Βασικὴ πηγὴ πληροφοριακοῦ ὕλικου ἀποτελοῦν οἱ πρόλογοι στὴν ἀρχὴ τῶν βιβλίων. 2. Βιβλιογραφία σύγχρονη, ἐλληνικὴ καὶ διεθνῆς, γύρω ἀπὸ τὴν παραινετικὴ-σοφιολογικὴ παράδοση, τὸ ρόλο τῶν Φαναριωτῶν στὴ δημόσια διοίκηση τῆς Ὄθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τὴν ἐκπαίδευση, τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν ἱστορία τῆς ἐποχῆς.

Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος τίς βιοσοφικὲς θεωρήσεις καὶ τίς σκέψεις του, πού ἀποτελοῦν ἀπόσταγμα μακρᾶς πείρας τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, τίς προορίζει γιὰ τὴν οἰκογένειά του. Στοχεύει στὸ νὰ δώσει στοὺς ἀπογόνους του, μαζί μὲ τὴν

ἐξαιρετική ἐκπαίδευση, πρακτικές κατευθύνσεις, προσαρμοσμένες στα δεδομένα τῆς ἐποχῆς τους, προκειμένου νὰ σταδιοδρομήσουν στα ἀνώτατα διοικητικά κλιμάκια τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ ἀλληλοκαθορισμὸς ἀνάμεσα στὴ θεωρητικὴ ἐνασχόληση καὶ τὴν κοινωνικὴ πρακτικὴ καθιστᾷ τὶς ἰδέες τοῦ ἐργαλεῖα γιὰ τὴν ἐκπλήρωση κοινωνικῶν ἀναγκῶν. Τὶς βασικὲς κατευθύνσεις τοῦ ἠθικοῦ καὶ πολιτικοῦ προσανατολισμοῦ τοῦ ὀριοθετοῦν ἡ εὐπρέπεια, ἡ μεσότητά, τὶ εἶναι κάθε φορὰ τὸ πρέπον. Τὰ θέματά του ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται στὴν ἠθικὴ συνείδηση, τὴν ἐλευθερία τῆς βούλησης, τὶς ἀξίες τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, τὴν ἔννοια τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς, τὶς ἀρετὲς ποὺ ὀφείλει τὸ ἄτομο νὰ φέρει στὴν πορεία τῆς προσωπικῆς του ὀλοκλήρωσης. Ἡ παιδεία συντελεῖ στὴ διάγνωση τοῦ δέοντος καὶ ὀδηγεῖ στὴν εὐδαιμονία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν οὐσιαστικὸ σκοπὸ τῆς ὑπαρξῆς. Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Ὀθωμανικὴ αὐλὴ, ὡς δεδομένες καταστάσεις, ἔπρεπε νὰ λαμβάνονται σοβαρὰ ὑπόψιν. Ἡ πλατωνικὴ σκέψη καὶ ὁ δυτικὸς στοχασμὸς ἀσκοῦν σημαντικὴ ἐπιρροὴ στὸ ἔργο τοῦ φαναριώτη ἀξιωματοῦχο, ὁ ὁποῖος ἐμμένει ὅμως στὶς ἀξίες τοῦ Ὀρθόδοξου Χριστιανισμοῦ καὶ στὴν ἀριστοτελικὴ ἠθική.

Ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος, ὡς ἡγεμόνας, γράφει τὶς ἀπόψεις του ἀποσπασματικὰ καὶ σὲ περιόδους ἀνάπαυλας ἀπὸ τὶς πολιτικὲς δραστηριότητες, πρωτίστως γιὰ τὴ βελτίωση τῆς δημόσιας εἰκόνας του. Δηλώνει πὺς θέτει ὡς στόχο του τὴν παρουσίαση ὑλικοῦ πρόσφορου γιὰ τὴν ἀνύψωση τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου τῶν ὑπόδουλων καὶ τὴν προαγωγὴ τῆς ἀρετῆς μεταξὺ τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων. Δὲν παραβλέπει ὅμως πὺς ὅ,τι γράφει ἀποτελεῖ καὶ πνευματικὴ παρακαταθήκη πρὸς τοὺς ἀπογόνους τοῦ ἀναφορικὰ μὲ τὴν τέχνη τοῦ διοικεῖν. Ὁ χῶρος τῆς ἠθικῆς περιχαράκωνεται γιὰ τὸ φαναριώτη ἡγεμόνα ἀπὸ τὶς θεμελιακὲς ἔννοιες τοῦ φυσικοῦ νόμου, τοῦ πρακτικοῦ λόγου, τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς ἀρετῆς. Θέτει καὶ θεμελιώνει θεωρητικὰ κανόνες ζωῆς καὶ ἠθικὲς ἀρχὲς προβάλλοντας τὸ πρότυπο τῆς φωτισμένης δεσποτείας. Ὁ ἄρχοντας θεωρεῖται ὁ φορέας τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμον καὶ δύναται -μὲ τὴν παράλληλη συνδρομὴ τοῦ ὀρθοῦ λόγου- νὰ γνωρίζει τὸ δέον, τὰ ὅρια τῆς ἀνθρώπινης φύσης καὶ νὰ χρησιμοποιεῖ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία ὡς τέχνη ὀρθῆς ἐπικοινωνίας καὶ ἐπίλυσης τῶν διαφορῶν ἀνάμεσα στοὺς πολίτες. Οἱ πεπαιδευμένοι πολίτες γνωρίζουν τὰ καθήκοντα ποὺ ἔχουν ἔναντι τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἑαυτοῦ τους, τῶν ἄλλων καὶ ἰδιαίτερος ἔναντι τῆς πολιτείας καὶ συμπεριφέρονται ἀνάλογα.

Ἐξετάζοντας τὴν ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ φιλοσοφία τῶν Μαυροκορδάτων σὲ ἕνα εὐρύτερο πλαίσιο ὀφείλουμε νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι οἱ ἀπόψεις τους διαμορφώνονται διάσπαρτα σὲ ὅλο σχεδὸν τὸ συγγραφικὸ ἔργο τους καὶ δὲν ἐμφανίζονται ὡς θεωρίες

μέ συγκροτημένη δομή. Δεν διαπιστώνεται όμως ασυνέπεια στον ιστό της ανάπτυξης τους παρόλες τις επαναλήψεις εκφράσεων που περιλαμβάνουν. Οί Μαυροκορδάτοι με ελαστικότητα πνεύματος ενστερνίζονται στοχασμούς που συνάδουν με το πνεῦμα τῶν προσωπικῶν τους θεωρήσεων. Ἡ μελέτη τῆς στρωματογραφίας τῶν “Φροντισμάτων” τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, που ἐκδόθηκε μετὰ τὸ θάνατό του, καταδεικνύει τὴν πορεία που διέγραψε ἡ σκέψη του. Φιλοδοξία του δὲν ὑπῆρξε ἡ συστηματικὴ ἐπεξεργασία καθιερωμένων στὸ φιλοσοφικὸ στοχασμὸ ἀπόψεων, ἀλλὰ ἡ διάγνωση τῆς δέουσας στάσης ζωῆς, που ὑπαγορεύονταν ἀπὸ τὴν ἀνάγκη προσαρμογῆς γιὰ ἐπιβίωση ἀτομικὴ καὶ πολιτικὴ τοῦ ἰοῦ καὶ τῶν ἀπογόνων του. Οἱ πρακτικὲς συμβουλές τοῦ Ἐξ Ἀπορρήτων στόχο ἔχουν νὰ ὑποδείξουν στοὺς ἀπογόνους του πῶς νὰ διατηρήσουν καὶ νὰ διευρύνουν ὅ,τι ἐπιτεύχθηκε σὲ μία διεργασία κοινωνικῆς ἀναστρωμάτωσης. Ἡ θεωρητικὴ θεμελίωση, που προσφέρει ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τὸ ἔργο του, συμβάλλει στὸ νὰ ἐδραιωθεῖ ἡ παρουσία αὐτῆς τῆς νέας κοινωνικῆς τάξης στὰ ἀνώτατα δημόσια ἀξιώματα τῆς αὐτοκρατορίας. Τὸ κύρος της ἐνισχύθηκε ἀπὸ τὴν στήριξη που παρείχαν στὴν παιδεία εἴτε διδάσκοντας, ὅπως ὁ Ἀλέξανδρος, εἴτε συμβάλλοντας στὴ δημιουργία σημαντικῶν σχολείων καὶ βιβλιοθηκῶν, ὅπως ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος.

Ὁ Νικόλαος μετὰ τὸ συγγραφικὸ καὶ κυβερνητικὸ ἔργο του ἐπιθυμεῖ νὰ προβάλλει τὰ ἠθικὰ παραγγέλματα που θὰ παροτρύνουν τοὺς ἀνθρώπους στὴν ἐπιτέλεση τοῦ καθήκοντος καθὼς ἡ ποιότητα τῶν ἀτομικῶν ἐπιλογῶν καὶ ἐνεργειῶν αὐξάνει τὴν ἀτομικὴ εὐδαιμονία καὶ καθιστᾷ δυνατὴ τὴ συλλογικὴ εὐημερία. Ἡ πρακτικὴ δεοντολογία του ἐμφανίζεται ὡς σύζευξη τῆς ἑλληνικῆς καλοκαγαθίας μετὰ τὴ χριστιανικὴ ἀρετὴ. Ἡ ἀρετὴ μετὰ τὴν ἐνικὴ ἢ πληθυντικὴ της σημασία ἀποτελεῖ συνήθεια καὶ συγχρόνως στόχο τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος, γιατί συσχετίζεται μετὰ τὴν ἐπίδιωξη τῆς ἀλήθειας, ἡ ὁποία σὲ ἀτομικὸ καὶ κοινωνικὸ ἐπίπεδο ταυτίζεται μετὰ τὸ καλὸ καὶ κατὰ συνέπεια μετὰ τὸ κατὰ φύσιν καὶ τὸ πρέπον. Τὰ τυπικὰ ἠθικὰ παραγγέλματα ἔλκουν τὴν προέλευσή τους ἀπὸ τὸν συγκεκριμένο πνευματικὸ καὶ κοινωνικὸ χῶρο τῆς ἐποχῆς καὶ ὡς κώδικες ἠθικῆς συμβάλλουν στὴν ἀποτίμηση καὶ τὸν ποιητικὸ χαρακτηρισμὸ τῶν πράξεων. Ἡ ἐμβέλεια τοῦ καθήκοντος στὸν πρακτικὸ βίον χειραγωγεῖ τοὺς πολίτες στὴν ἀρετὴ που προσδοκᾷ ἀπὸ αὐτοὺς ὁ κοινωνικὸς περίγυρος καὶ ἡ κοινωνικὴ τους τάξη. Μέσα ἀπὸ τὴν πράξη τῆς ἐξουσίας, τὸ ἐκδεδομένο καὶ ἀνέκδοτο ἔργο τοῦ Νικολάου ἀποκτᾷ κυριολεκτικὰ βαρύνουσα σημασία καὶ ἀντικατοπτρίζει τὴν ἐνδεδειγμένη ὁδὸ τῶν καθηκόντων ἀρχόντος καὶ ἀρχομένου.

ΔΕΙΓΜΑΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὰ Σχόλια τοῦ Γρηγορίου Κονταρῆ στὴ Φυσικὴ ἀκρόασις,
Περὶ οὐρανοῦ τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ στὸ ψευδοαριστοτελικὸ
Περὶ Κόσμου, τέλος 17ου αἰ.

(αὐτόγραφος κώδικας 207 τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων)

Εἰσαγωγή - Μεταγραφή κειμένου - Ἐπιλεγόμενα: Χαρίτων Καρανάσιος

Εἰσαγωγή

Ὁ Γρηγόριος Κονταρῆς (κατὰ κόσμον Γεώργιος)¹ ἔζησε κατὰ τὸν 17ο αἰ. καὶ ὑπῆρξε δάσκαλος, κωδικογράφος, χρυσοκεντητής, συγγραφέας, μεταφραστής, ἐπιμελητής ἐκδόσεων στὴ Βενετία, βιβλιόφιλος, ἐπίσκοπος Σερβίων καὶ μετέπειτα Σμύρνης, ἀλλὰ καὶ σχεδὸν ἄγνωστος σχολιαστὴς ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλη.

Ὁ Κονταρῆς γεννήθηκε πρὶν ἀπὸ τὸ 1638 στὰ Σέρβια Κοζάνης καὶ πέθανε τὸ 1698 στὴ Σμύρνη. Ἡ πρώτη πληροφορία γιὰ τὸν Κονταρῆ χρονολογεῖται στὸ ἔτος 1668, ὅταν τὸν συναντᾶμε ἱερωμένο στὴ Βενετία, ὅπου εἶχε συγγενεῖς. Ἐκεῖ ὑπῆρξε ὡς ἐπόπτης στὸ Φλαγγινιανὸ Γυμνάσιον τῆς Βενετίας μέχρι τὸ 1675. Εἶναι βέβαιον ὅτι δίδαξε στὴν Κοζάνη - ὑπῆρξε ὁ πρῶτος δάσκαλος τῆς Σχολῆς Κοζάνης - πιθανῶς μετὰ τὴν παραμονὴ του στὴ Βενετία. Τὸ ἔτος 1682 διδάσκει στὴ σχολὴ τῆς Καμαριώτισσας στὴ Θεσσαλονικὴ ἀνώτερα μαθήματα τῆς Κυκλοπαιδείας. Τὴν περίοδο 1683-84 εἶναι πάλι ἐπόπτης τοῦ Φλαγγινιανοῦ Γυμνασίου Βενετίας. Κατόπιν ἐπιστρέφει στὴ γενέτειρά του, ὅπου χειροτονεῖται ἐπίσκοπος Σερβίων. Στὴ θέση αὐτὴ παραμένει μετὰ τὸ 1684 καὶ 1690, ὅταν συναντᾶται ὡς μητροπολίτης Σμύρνης. Ὁ Κονταρῆς πέθανε τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1698 στὴ Σμύρνη ἀπὸ ἀποπληξία λόγω ὑπερβολικοῦ ἐκνευρισμοῦ. Ἡ προσωπικὴ του βιβλιοθήκη, τὴν ὁποία δώρη-

1. Γιὰ τὸν βίον του βλ. Χ. Γ. Πατρινέλης, «Γεώργιος Κονταρῆς, λόγιος τοῦ 17' αἰῶνα ἀπὸ τὰ Σέρβια», Πρακτικὰ Α' συνεδρίου, Σεπτέμβριος 1993: Ἡ Κοζάνη καὶ ἡ περιότης της. Ἱστορία - Πολιτισμὸς, Κοζάνη 1997 (ἔκδοσις Ἰνστιτούτου Βιβλίου καὶ Ἀνάγνωστῆς), σ. 459-470, ὅπου καὶ πλήρης βιβλιογραφία.

σε στή μητρόπολη Σμύρνης, αποτέλεσε αργότερα τὸν πυρήνα τῆς βιβλιοθήκης τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης.

Ἔργα

1. Ἱστορίαι παλαιαὶ καὶ πάνυ ὠφέλιμοι τῆς περιφήμου πόλεως Ἀθῆνης..., Βενετία 1675 (ἔντυπο).
2. Μαργαρίται, ἦτοι λόγοι διάφοροι τοῦ ... Ἰωάννου ... τοῦ Χρυσοστόμου (ἔντυπο).
3. Σχόλια στὰ Φυσικὴ ἀκρόασις, Περί οὐρανοῦ τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ στὸ ψευδοαριστοτελικὸ Περί Κόσμου, τέλος 17ου αἰ. (ἀνέκδοτο στὸν πιθανῶς αὐτόγραφο κώδικα 207 τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων).

* * *

Μὲ τὴν ἔκδοση τῶν ἀριστοτελικῶν σχολίων τοῦ Κονταρῆ ἀσχολοῦμαι συστηματικὰ ἀπὸ τὸ Φθινόπωρο 1999. Ἡ ἔκδοση θὰ περιλαμβάνει πλὴν τοῦ κειμένου μὲ κριτικὸ ὑπόμνημα καὶ ὑπόμνημα πηγῶν (τὸ μέρος αὐτὸ ἔχει ὀλοκληρωθεῖ), στοιχεῖα τοῦ βίου τοῦ Κονταρῆ, περιγραφή τοῦ cod. Hierosolymitanus 207, περιγραφή τοῦ ductus, καθὼς καὶ σύντομο σχολιασμὸ τοῦ κειμένου. Ἀκολούθως παραθέτω τὴν ἀρχὴ τῶν σχολίων στὴν ἀριστοτελικὴ Φυσικὴ (σ. 1-11) χωρὶς τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα καὶ τὸ ὑπόμνημα πηγῶν, ἐνῶ ἔχει γίνῃ σιωπηρὴ διόρθωση λαθῶν.

ΚΕΙΜΕΝΟ

Εἰς τὰ τοῦ φιλοσόφου περὶ Φυσικῆς ἀκροάσεως ὑπομνήματα Προοίμιον.

Συντομίας χάριν, ἧ χαίρω ὡς ἂν μάλιστα δυνατόν, ἐκείνων δὴ μοι τῶν ζητημάτων ἀπέχεσθαι δέδοκται, ἃ τῶν δὲ περὶ φυσικῆς ἀκροάσεως βιβλίων προοιμιακὰ ὑπάρχουσιν ὄντα. Τοὺς γοῦν ἑτέρους, καὶ μάλιστα τοὺς ἐν τῇ Νεωτέρων χορείᾳ εὐδοκιμοῦντας, ἐπὶ σχολῆς ἀναγινώσκειν ἔξεστι, περὶ τῆς διαιρέσεως, ἀνάγκης τε καὶ ὠφελείας τῆσδε τῆς πραγματείας. Ὑποκείμενον μὲν τὸ φυσικόν, ἦτοι τὸ κινητὸν σῶμα, τὸ τέλειον δηλαδή, καὶ ὑπὸ τῆς πρώτης κατηγορίας κατ' εὐθείαν γραμμὴν κείμενον ὁμολογῶ. Ἐπιστήμην τὴν φυσιολογίαν εἶναι οὔτε μὴν ἀμφισβητῶ· ἀποδεικτικὴ γὰρ ἐστὶ κατὰ τὸ κυριώτερον μέρος. Ἔστι δὲ καὶ θεωρητικὴ· ἐν γὰρ τῇ τοῦ ἰδίου ὑποκειμένου σκέψει ἴστησιν, ἐς πράξιν οὐδαμῶς προχωροῦσα. Διαιρεῖται δὲ ἡ

πραγματεία εἰς μέρη ὀκτώ, ὧν μὲν τῷ πρώτῳ περὶ ἀρχῶν, ἐν τῷ δευτέρῳ περὶ φύσεως καὶ αἰτίων, ἐν τῷ τρίτῳ περὶ κινήσεως καὶ ἀπείρου, ἐν τῷ τετάρτῳ περὶ τόπου καὶ κενοῦ, ἐν τῷ πέμπτῳ περὶ ἐνότητος, ἐναντιότητος καὶ εἰδῶν τῆς κινήσεως, ἐν τῷ ἕκτῳ ἀναλύσεως τῆς κινήσεως εἰς τὰς αὐτῆς ἀρχάς· ἐν τοῖς λοιποῖς δὲ περὶ τοῦ πρώτου κινητοῦ διέξεισιν ὁ θεῖος ἀνὴρ. II^ο

*Εἰς τὸ τῆς φυσικῆς ἀκροάσεως πρῶτον
διάλεξις πρώτη.*

Περὶ τῶν ἀρχῶν, κοινῇ τῶν φυσικῶν πραγμάτων.

Ζήτημα πρῶτον.

Τίνες εἰσὶν αἱ ἀρχαὶ τοῦ φυσικοῦ πράγματος.

Τὸ μὲν εἰδέναι καὶ τὸ ἐπίστασθαι, ὡς ἐν τοῖς Ἰστέροις τῶν Ἀναλυτικῶν εἴρηται πρότερον, ἔστι τὸ δι' αἰτίας εἰς γνῶσιν μεταβαίνειν τοῦ πράγματος. Τουτί γοῦν περὶ πάσας τὰς μεθόδους τε καὶ ἐπιστήμας ξυμβαίνει, τὸ οἰκεῖον αὐτῶν ὑποκείμενον εἰς τὰς ἀρχάς καὶ τὰ αἴτια ἀναλύειν· τούτων γὰρ ἐγνωσμένων, ἄμεινον καὶ ἐπιστημονικώτερον ἕκαστον γινώσκειν οἴομεθα. Τούτων οὕτως ἐχόντων, καὶ ὁ τῆς φύσεως μύστης (ἀδύτων) τὰ τοῦ φυσικοῦ εἰς τοῦ κινητοῦ σώματος πάθη ἡμῖν διασαφῆσαι βουλόμενος, περὶ τῶν αὐτοῦ ἀρχῶν πόσας καὶ τίνας πρότερον ποιεῖται τοὺς λόγους.

Αἱ ἀρχαὶ δὲ πολλαχῶς λαμβάνεσθαι δυνάμεναι, κατὰ τούσδε τοὺς διαφέροντας τρόπους, καὶ διαφερόντων ἔλαχον ὀρισμῶν. Πρῶτον μὲν γὰρ ἡ ἀρχὴ λαμβάνεται περὶ παντός, μετὰ τινος ἑτέρου τάξιν ἔχοντος καὶ II^ο συμπλοκὴν ὁποιοῦν. Καθ' ὃ σημαίνονον ὁμώνυμον τοῦνομα τῆς ἀρχῆς, ἐν τῷ Κατὰ Μανιχαίων ὁ Δαμασκόθεν φωστήρ ὑπομνηματίζει. Ὀρίζεται δὲ καὶ παρὰ τοῦ Ἀκηνάτου Θωμᾶ ἐν τῷ α' μέρει ζητήματι λγ', ἄρθρω δὲ α' "Ἀρχὴ ἐστίν, ἐξ ἧς ὅπως δῆποτέ τι ἐκπορεύεται". Κατὰ ταυτηνὴ τὴν εὐρυτάτην καὶ κοινωτάτην σημασίαν πᾶν αἰτιὸν ἐστὶ καὶ ἀρχή· ἐκ γὰρ τῶν αἰτίων τὰ αἰτιατὰ ἐκπορεύεται. Ὁ ἀναρχος πατήρ ἀρχὴ ἐστὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος· ἐκεῖνος γὰρ γεννᾶται, τουτί δὲ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται. Ἡ αὐγὴ τῆς ἡμέρας ἐστὶν ἀρχή, καὶ γὰρ

"ἡμὸς δ' ἠριγένεια φάνη ῥοδοδάκτυλος ἠώς"

εὐθὺς ἡμέρα γίνεται. Ὁ θεμέλιος ἀρχὴ τῆς οἰκίας ἐστίν· ἐντεῦθεν γὰρ ἀρχεται ἡ τῆς οἰκίας οἰκοδομή. Καὶ τέλος ἐκεῖνα δὴ πάντα, ἐξ ὧν ἀρχεσθαι πεφύκασιν ἕτερα, ἀρχαὶ προσαγορεύεσθαι δύνανται.

Ἄλλ' αὖθις ἰδίως μᾶλλον λαμβάνεται ἡ ἀρχὴ περὶ παντός, ἐξ οὗ ἀναβλύζει τι καὶ φύεται. Οὕτως δὲ ληφθεῖσα ὀρίζεται τῷ φιλοσόφῳ ἐν τῷ δ' τῶν Μεταφυσικῶν ἐν κεφαλαίῳ α' τὸ πρῶτον εἶναι, ὅθεν τι ἢ ἔστιν, ἢ γίνεται, ἢ γινώσκεται, ἐν ᾧ διασκέψεως ἄξιον τὴν ἀρχὴν οὐ μόνον προτέραν ἀλλὰ καὶ πρώτην εἶναι τῶν ἀρχομένων.

Ὅπερ εὐκρινώτερον διασαφίζων ἡμῖν ἐν τῷ α' Περὶ γενέσεως ζῴων ἐν κεφαλαίῳ ζ' φησὶν· Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ ἀρχὴν εἶναι, τὸ αὐτὴν μὲν αἰτίαν εἶναι πολλῶν, ταύτ' ἴτης δὲ ἄλλη ἄνωθεν μηδέεν. Συνάδει τε ὁ Ὑπατος τῶν ῥητόρων Κικέρων ἐν τῷ α' τῶν Τουσκουλανῶν ζητημάτων λέγων· “Τῆς μὲν ἀρχῆς οὐδεμία ἐστὶ γένεσις· ἐξ αὐτῆς γὰρ τὰ πάντα γίνεται, αὐτὴ δ' ἐξ οὐδενός γίνεσθαι πέφυκε”. Κατὰ τοῦτο δὲ τὸ σημαινόμενον ὁ τῆς ἀρχῆς λόγος οὐκ ἔστι πάσαις ταῖς αἰτίαις κοινός, ἐκείναις δὲ προσήκει μόνον, αἵτινες ἐν τῇ τάξει τε καὶ διαδοχῇ, ἐν ἧ λαμβάνονται, πρῶταί εἰσιν. Ἐν τῇ τῶν ἀνθρώπων, ὡς ἐν ὑποδείγματι, τάξει τε καὶ διαδοχῇ ἐκεῖνοι λόγον ἀρχῆς οὐ μετέχουσι, μεθ' οὓς ἄλλοι τε καὶ ἄλλοι ἐγεννήθησαν ἄνθρωποι, ἀλλ' ἐκεῖνος δὴ μόνος ὁ προπάτωρ Ἀδάμ, ἕτερον αὐτοῦ πρότερον ἄνθρωπον οὐ γινώσκων, ἀλλὰ μόνον τὸν ποιητὴν καὶ πλάστην Θεόν. Καὶ τούτων ἕνεκα μόνος ὁ πατήρ ἐν τῇ ὑπερουσίῳ Τριάδι ἀρχὴ καὶ πηγὴ τῆς θεότητος ὀνομάζεται. “Μόνος Πηγὴ Θεότητος καὶ πηγαία θεότης ὁ πατήρ”, σὺν τῷ Διονυσίῳ κηρύττει ὁ τῆς ἀθανασίας ἐπώνυμος· ἐν ἐκείνῃ γάρ, ὡς οὕτως εἰπεῖν, τῇ τῆς θεότητος τάξει μόνος ὁ πατήρ ἄναρχος ὢν τῶν λοιπῶν ἐστὶ προσώπων ἀρχή.

Ἐπεὶ γοῦν τὴν ἀρχὴν πρώτην εἶναι θέον, διττῶς ἐξ αὐτῆς γίνεσθαι τι δύναται. Πρῶτον μὲν διὰ φυσικῆς τοῦ εἶναι κοινωνίας, ἣτις ἐν τοῖς πεπλασμένοις τῶν πραγμάτων μειονεξίαν συνεισφέρει τινά. Καὶ κατὰ τοῦτο τὸ σημαινόμενον ἡ ἀρχὴ πᾶσιν ἐστὶ αἰτίαις κοινή, ἢ ὅθεν ἰσαριθμῶς ἐκείνοις λέγεται, καὶ διότι ἐκείνων τὰ μὲν ἐστὶν ἐσωτερικά, ἢ ὕλη καὶ τὸ εἶδος, τὰ δὲ ἐξωτερικά, τὸ ποιητικὸν τε καὶ τελικόν, διὸ καὶ τῶν ἀρχῶν αἱ μὲν εἰσιν ἐξωτερικαί, αἱ δὲ ἐσωτερικαί. Δεύτερον δὲ οὕτως δύναται τι ὑφ' ἐτέρου ἐξέρχεσθαι, ὥστε οὐδεμίαν συνεισφέρειν μειονεξίαν τε καὶ ἐλάττωμα. Καὶ τοῦτο μὲν ἐν μόνοις ἔστι τοῖς αἰδιότοις προσώποις εὔρειν. Ὁ γὰρ ἄναρχος πατήρ οὕτως ἅπαν τὸ εἶναι τῷ υἱῷ κοινωνεῖ. Ὁ δὲ υἱὸς οὕτως ἐκ τοῦ πατρὸς γεννᾶται, ὥστε οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἐλάττων ἦτοί μείων ἐκείνου νομίζεσθαι. Ἄνθ' ὧν οἱ θεῖοι τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας πατέρες καὶ διδάσκαλοι τὸν Πατέρα ἀρχὴν μὲν ἀλλ' οὐκ αἰτίαν τῶν λοιπῶν ὡμολόγουν προσώπων· ἡ γὰρ αἰτία τὴν μειονεξίαν εἰσάγει τῶν αἰτιατῶν, ὡς πρὸς αὐτὴν συγκρινομένων, ἧς πόρρω εἰσὶν τὰ θεῖα πρόσωπα. Οἱ δὲ ἀνατολικοὶ ἱεροὶ φωστῆρες αἰτίαν τὸν πατέρα δογματίζοντες τὴν αἰτίαν διεξοδικῶς λαμβάνουσι, καθ' ὃ οὐσίας σημαίνει κοινωνίαν ἄνευ μειονεξίας τινός καὶ ἐλαττώματος.

Διὰ δὲ τῶν ῥημάτων ἐκείνων - “ἔστιν, ἢ γίγνεται, ἢ γινώσκειται”, - νόσι τὴν ὀλικὴν τῆς ἀρχῆς διαίρεσιν. Αἱ γὰρ ἀρχαὶ ἄλλαι μὲν εἰσι τοῦ πράγματος πρὸς τὸ ἐνεργεῖα ὑφίστασθαι, καὶ ἐκ τούτων ἐστὶ τὸ πρᾶγμα, ἄλλαι δὲ πρὸς τὸ γίνεσθαι μόνον, καὶ ἐκ τούτων γίγνεται, ἄλλαι δὲ τέλος τῆς γνώσεως, καὶ ἐκ τούτων γινώσκειται. II“

Τρίτον δ’ αὖ πάλιν λαμβάνεσθαι δύναται ἡ ἀρχὴ περὶ ἐκείνου, ἐξ οὗ γίνεσθαι τι συμβαίνει, οὐ μὴν διὰ φυσικῆς τοῦ εἶναι κοινωνίας, κατὰ τινα δὲ μόνον σχέσιν καὶ συμπλοκὴν, ἣν ἔχον διατελεῖ πρὸς τὸ ἀρχόμενον πρᾶγμα. Καὶ κατὰ τοῦτ’ τὸ σημαινόμενον καὶ τὴν στέρησιν ἐν ταῖς τῆς γενέσεως ἀρχαῖς ἐπαριθμεῖ ὁ ἐμὸς Σταγειρίτης. Αὐτὴ μὲν γὰρ ἄτε μὴ οὕσα διὰ φυσικῆς κοινωνίας τὸ εἶναι μεταδιδόναι οὐκ ἔχει. Λέγεται δὲ ἀρχὴ ὡς συμπλοκὴν τινα καὶ ἀναγκαίαν σχέσιν φυλάττουσα πρὸς τὴν γέννησιν. Ἡ μὲν γὰρ μεταβολὴ ἐστὶν ἐκ τοῦ μὴ εἶναι ἐς τὸ εἶναι, ἔχει γοῦν προεπικείμενον τὸ μὴ εἶναι, τὴν στέρησιν δηλαδὴ, ὅθεν καὶ ἐξ αὐτῆς ἐστὶν ὡς ἐξ ὄρου ἐξ οὗ.

Ἐκ τούτων ὡς κορωνίδα λαμβάνομεν τὸν λόγον τὸν τῆς ἀρχῆς δύο ἐπιζητεῖν. Πρῶτον μὲν ἐν ἐκείνῃ δὴ τῇ τάξει τε καὶ βαθμῶ, ἐν ᾧ ἀρχὴ λέγεται οὕτωςι προτέραν εἶναι, ὥστε οὐδὲν αὐτῆς πρότερον ἐν τῇ τάξει γινώσκειν. Δεύτερον δὲ ὑπ’ αὐτῆς ἐξέρχεσθαι τὰ ἀρχόμενα μετὰ τινος συναφείας, συμπλοκῆς τε καὶ διαδοχῆς· οὐ γὰρ πᾶν τι ἐτέρου πρότερον εὐθύς ἔσται καὶ ἀρχή. Ὁ γὰρ Μωσῆς Σωκράτους μὲν πρότερος, ἀλλ’ οὐκ ἀρχή· οὐδεμίαν γὰρ πρὸς ἐκεῖνον φυλάττει συνάφειαν καὶ διαδοχὴν.

Ἄλλ’ ἀπαντήσειεν ἂν τις λέγων, τὸ εἶδος ἀρχὴ ἐστὶ τῆς γενέσεως, ἀλλὰ μὴν τῆσδε ὑστερώτερον, ἄτε εἰδικὸς αὐτῆς ὄρος· ἢ γοῦν ἀρχὴ πρώτη οὐκ ἔστιν.

Ἡμεῖς δὲ φαμεν τὸ εἶδος τῆς γενέσεως ὑστερεῦειν τελειώσσει, ἀλλ’ οὐ μέντοι καὶ σκοπῶ. Τὸ γὰρ εἶδος τέλος ἐστὶ τῆς γενέσεως, καὶ ἄτε δὴ τέλος ἐστὶν ἀρχή, καὶ ἄτε δὴ τελικὴ ἀρχὴ προτερεύει σκοπῶ τῆς γενέσεως εἰ καὶ μὴ τελειώσει.

Ἄλλ’ αὖθις ἕτερος ἂν τις εἴποι, ὁ ἀναρχος πατὴρ τῶν λοιπῶν ἐστὶ προσώπων μετὰ πάσης ἀληθείας ἀρχή. Ἀλλὰ μὴν ἐκείνων οὐ προτερεύει, οὔτε μὴν τῆς φύσεως διὰ τὸ ὁμοούσιον, οὔτε τῆς προσωπικῆς σχέσεως· τὰ γὰρ πρὸς τι ἅμα εἰσὶν φύσει, γινώσκει καὶ χρόνῳ, φησὶν ὁ φιλόσοφος.

Ἐνταῦθα θορυβοῦνται οἱ τῶν θεολόγων πρόεδροι. Θωμάς γὰρ ὁ θεῖος σὺν τῇ οἰκείᾳ ξυνωρίδι ἐν μὲν τοῖς θείοις προσώποις τὴν τῆς γενέσεως τάξιν ὁμολογῶν πᾶν ὅμως ἀπόφησι πρωτεῖον καὶ προτερότητα. Κατὰ γοῦν ταύτην τὴν δόξαν λεκτέον, ἐνταῦθα ὀρίζεται τὴν ἀρχὴν, ἧς τοὺς τῇ ἐμφύτῳ τῆς φύσεως λάμψει πεφωτισμένους φιλοσόφους ἐφίεσθαι δυνατόν ἦν, ἀλλ’ οὐ τὴν τῇ θεῖᾳ πίστει ἀνακαλυφθεῖσαν. Ὅθεν πᾶσα ἀρχὴ μεταφυσικῶς εἰλημμένη προτέρα ἂν τῶν ἀρχομένων ἐστίν, οὐ μὴν δὲ ἀρχὴ πᾶσα εἰλημμένη καὶ θεολογικῶς. Εἰς ἑτέραν κατὰ διάμετρον ὁδὸν ὁ Σκότος

ἐτράπη σὺν τοῖς αὐτοῦ. Οὗτος μὲν γὰρ καθάπερ ἐν τοῖς θείοις προσώποις ἐτέραν εὔρεν ἀρχὴν θατέρου, οὕτω καὶ πρότερον ὁμολογεῖν οὐκ ἠμφισβήτησεν. Ὅποια δὲ τῇ προτερότητι χρόνου, διαμονῆς τελειότητος; Ἄπαγε· αἰρετικὰ γὰρ ἂν εἶεν ταῦτα. Μόνη γοῦν ἔφη τῇ προτερότητι τῆς γενέσεως, αὕτη γὰρ παντὸς ἐλαττώματος πρόρω διέστηκε. Χαράττει γὰρ μόνον τὸ τῇ γενέσει πρότερον πρόσωπον ἔχειν τὸ εἶναι, ἐκείνης χωρὶς τῆς γενέσεως, δι' ἧς τὸ ἕτερον πρόσωπον ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται, ὅπερ οὐ μόνον οὐκ ἔστιν ἄτοπον εἰπεῖν, ἀλλ' ἔστι τῆς ἡμετέρας θρησκείας ἀσάλευτον δόγμα. Κατὰ ταυτηνὴν δὲ τὴν δόξαν τὸ ῥητὸν κοινῇ περιέχει τ' ἀληθές. Εἰ γὰρ ἐν τοῖς θείοις πρότερον ἔστι γενέσει τὸ λόγον ἔχον ἀρχῆς, πόσω μᾶλλον ἐν τοῖς πλαστοῖς τῶν ἀρχομένων προτερεύουσιν αἱ ἀρχαί.

Ἄλλ' ἐρεῖς πάλιν, ὁ πατήρ ἐστιν ἀρχὴ τοῦ υἱοῦ· ἔσται γοῦν ὁ υἱὸς ἀρχόμενος. Τὸ ἐπόμενον ἔστι ψευδές, καὶ τὸ ἠγούμενον ἄρα.

Πρὸς τοῦτό φαμεν, εἰ τὸ ἀρχόμενον εἶναι ἕτερον ἡμῖν οὐ χαράττει, εἰ μὴ μόνον ἐξ ἀρχῆς ἔχειν τὸ εἶναι, ἀρχόμενος καὶ ὁ μονογενὴς υἱὸς ἀληθῶς πάνυ λεχθήσεται. Ἐξ ἀρχῆς γὰρ παρὰ τοῦ πατρὸς ἀμέλει ἔχει τὸ εἶναι. Ἄλλ' ἐπειδὴ τουτὶ τοῦνομα ἐλαττώματος λόγου μετέχειν ἔοικεν, ἄμεινον ἔσται εἰπεῖν τὸ τῆς ἀρχῆς ἀντιστρέφον οὐχ ὑπάρχειν τὸ ἀρχόμενον, ἀλλὰ τὸ παρὰ τῆς ἀρχῆς ἔχον τὸ εἶναι. Μόνον δὲ τὸ τῆς πλαστῆς ἀρχῆς ἀντιστρέφον ἔσται τὸ ἀρχόμενον. Τούτων προὔποτιθεμένων, εἰς ἀρτιωτέραν τῆς ἀρχῆς γνῶσιν ἔστω.

Ἡ ἡμετέρα θέσις.

Ἀρχαὶ εἰσιν αἱ μῆτε ἐξ ἀλλήλων μῆτε ἐξ ἄλλων, καὶ ἐκ τούτων πάντα. Οὕτως ὁ ἐμὸς σταγειρίτης ἐν κεφαλαίῳ ε', μορίῳ δὲ II^ο λβ'.

Ἀποδείκνυται ἡ θέσις. Αἱ γὰρ ἀρχαὶ πρῶτον οὔτε ἐξ ἀλλήλων οὔτε μὴν ἐξ ἄλλων εἶναι ἐνδέχονται· οὕτως γὰρ ἀρχομένων μᾶλλον ἢ ἀρχῶν λόγον μετεῖχον ἂν. Ἐκ τούτων δὲ πάντα· τίνος γὰρ εἶεν ἀρχαί, εἰ μὴ τι ἐξ αὐτῶν γένοιτο;

Πρὸς δὲ τινων σοφισμάτων λύσιν ἰστέον, τὴν πρόθεσιν ἐκείνων τὴν ἐξ, διαφόρως ἐν τῷ α' τε καὶ β', ἦτοι ἐν τῷ τρίτῳ κὼλῳ λαμβάνεσθαι. Ὅταν γὰρ φησιν ὁ ὀρισμὸς τὰς ἀρχὰς μῆτε ἐξ ἄλλων μῆτε ἐξ ἀλλήλων, νόει τὴν ἀρχὴν μῆτε δύνασθαι μέρος ἐτέρας συστατικὸν ὑπάρχειν, ἀλλ' οὔτε μὴν ἐξ ἄλλων ὡς μερῶν συστατικῶν συνίστασθαι. Πῶς οὕτως; Διότι δύνανται μὲν αἱ ἀρχαὶ ἐξωτερικῶς καὶ ἑτερογενῶς ἐξ ἄλλων γίνεσθαι. Ἡ γὰρ ὕλη πρὸς μὲν τῶν πάντων δημιουργοῦ καὶ κτίστου πλάττε-

ται, τὸ δὲ εἶδος παρὰ τῆς προμήτορος φύσεως γεννᾶται. Ἀρχαὶ δ' ὁμῶς ἢ ὕλη καὶ τὸ εἶδος. Ὅταν δὲ προστίθῃσιν ὁ ὀρισμὸς, ἐξ αὐτῶν δὲ πάντα, νόει ἦτοι ὡς μερῶν ἐσωτερικῶς συστατικῶν, ὡς πάντα τὰ ὑλικά σύνθετα, ἃ ἐξ ὕλης τε καὶ εἶδους συνίσταται, ἦτοι ὡς ὄρου ἐξ οὗ. Ταῦτα γὰρ σύνθετα καὶ πρὸς τῆς στερήσεως γίνεται, οὐ μὲν ὡς ἀρχῆς ἐσωτερικῶς συστατικῆς, ἀλλὰ μόνον ὡς ὄρου ἐξ οὗ.

Νῦν δὲ πρῶτον ἀνθυποφέρων εἴποις ἄν, ἢ τε ὕλη καὶ τὸ εἶδος ὑπὸ τῆ κατηγορίας τῆς οὐσίας εἰσίν, ἐκ γένους ἄρα συνίστανται καὶ διαφορᾶς, ἐξ ἄλλων γοῦν, καὶ οὐθις ἢ ὕλη τοῦ εἶδους, τὸ δὲ εἶδος τῆς ὕλης αἴτιον. Ἄρ' οὖν καὶ ἐξ II¹⁰ ἀλλήλων αἱ ἀρχαί.

Πρὸς τὸ πρῶτον ἀπαντῶντές φαμεν κείσθαι μὲν ὑπὸ τῆ πρώτῃ κατηγορίας τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος, καὶ τοῦντεῦθεν ἐπόμενον ἐκ γένους συγκείσθαι καὶ διαφορᾶς. Ἄλλ' ἢ σύνθεσις αὕτη μεταφυσικὴ οὐσα φυσικῶς ἐξ ἄλλων ἀγεννήτους καταλιμπάνει τὰς ἀρχάς. Πρὸς δὲ τὴν δευτέραν ἐνστασίον φαμεν τὸ εἶδος τῆς ὕλης αἴτιον καὶ τοῦμπαλιν, οὐ μὲν ὁμογενῶς, ἑτερογενῶς δέ. Τὸ γὰρ εἶδος αἴτιον τῆς ὕλης ὡς ἐντελέχεια, ἢ δὲ ὕλη τοῦ εἶδους ὡς δύναμις καὶ ὑποκείμενον. Ὅθεν τὸ μὲν εἶδος οὐ ποιεῖται πρὸς τῆς ὕλης εἶδος, ἀναλαμβάνεται δὲ καὶ στηρίζεται, ἢ δὲ ὕλη οὐ ποιεῖται πρὸς τοῦ εἶδους ὕλη, εἰδοποιεῖται καὶ διαμορφοῦται. Ταῦτα δὲ ἑτερογενῆ.

Εἴποις ἄν δεύτερον, εἰ μὲν αἱ ἀρχαὶ οὐκ ἐξ ἀλλήλων, μάλιστα διότι ἐναντία εἰσίν. Τὰ γὰρ ἐναντία ἄτε δὴ ἀλλήλοις μαχόμενα ἐξ ἀλλήλων γίνεσθαι οὐκ ἐνδέχεται. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδὲν κωλύει. Ἐξ ἀλλήλων ἄρα γενήσονται. Ἡ μείζων ἐστὶ τοῦ φιλοσόφου διαρρήδην τουτί φάσκοντος ἐν τῷ 6' χωρίῳ. Τὴν ἐλάττονα ὁ αὐτὸς δὲ μαρτυρεῖται ἐν τῷ μζ' χωρίῳ, ἔνθα φησί, ὥστε πάντα ἄν εἴη τὰ φύσει γινόμενα ἢ ἐναντία, ἢ ἐξ ἐναντίων. Ἄρ' οὖν, εἰ καὶ ἐναντία αἱ ἀρχαί, οὐδὲν πρὸς τὸ ἐξ ἀλλήλων γίνεσθαι.

Πρὸς τὸ δεύτερόν φαμεν τὸν φιλόσοφον διαφόρως τὴν πρόθεσιν ἐκείνην ἐκλαμβάνειν. Ὅταν γὰρ φησιν ἐξ ἀλλήλων μὴ γίνεσθαι, ἐσωτερικῶς νοεῖ καὶ συστατικῶς. Ὅταν II¹¹ δὲ ἐκ τῶν ἐναντίων τὰ πάντα γίνεσθαι ὁμολογεῖ, τὰναντία διαπερασματικῶς λαμβάνει· ταῦτα γὰρ εἰσιν ὄροι, ἐξ ὧν γίνεσθαι πέφυκε τὸ φυσικὸν σῶμα. Ταῦτα δὲ οὐκ ὑφιασι τ' ἀληθοῦς. Τὸ γὰρ πῦρ ἐκ τοῦ μὴ πυρός, τὸ ξύλον ἐκ τοῦ μὴ ξύλου καὶ τὰ λοιπά, ὃ καὶ ἐπὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς συνθέτοις ὁρᾶν ἐστίν, ἅτινα δὴ πάντα ἐξ εἶδους γίνεται καὶ στερήσεως, ὅλων δηλαδὴ ἐναντίων.

Ἐπιλεγόμενα

Τὰ σχόλια στό πρῶτο βιβλίό τῆς Φυσικῆς ἀκροάσεως περιλαμβάνουν τρεῖς “διά-
λέξεις”. Στήν πρώτη, “Περὶ τῶν ἀρχῶν, κοινῶ τῶν φυσικῶν πραγμάτων”, ἐξετά-
ζονται δύο ζητήματα: “Τίνες εἰσὶν αἱ ἀρχαὶ τοῦ φυσικοῦ πράγματος” καὶ «Πότερον αἱ
ἀρχαὶ τοῦ φυσικοῦ σώματος ἐν τῷ γίνεσθαι μὲν εἰσι τρεῖς, ἢ ὕλη, τὸ εἶδος καὶ ἡ στέ-
ρησις· ἐν δὲ τῷ εἶναι δύο, ἢ ὕλη καὶ τὸ εἶδος”. Στὴ δεύτερη Διάλεξι, “Περὶ τῶν
ἀρχῶν ἐν μέρει, Καὶ πρῶτον περὶ τῆς ὕλης”, ἐξετάζονται ἕξι ζητήματα: “Πότερον
ἐστὶν ἐν τῷ κόσμῳ ἡ πρώτη ὕλη», “Ἀνασκευάζονται μὲν αἱ δόξαι τῶν ἐξακολουμέ-
νων τὴν πρώτην ὕλην”, “Ἀποδίδεται ὁ τῆς πρώτης ὕλης ὀρισμός”, “Πότερον ἰδίαν
ὑπαρξίν ἔχει ἡ ὕλη”, “Πότερον τοῦ εἶδους χωρὶς ὑπάρχειν τὴν ὕλην δυνατόν” καὶ
“Πότερον ἔμφυτον ἔχει ῥοπήν πρὸς τὸ εἶδος ἢ ὕλη”. Ἡ τρίτη διάλεξι, “Περὶ στερή-
σεως καὶ εἶδους”, περιλαμβάνει ἑπτὰ ζητήματα: “Διαλύονται τινὰ περὶ στερήσεως
ζητήματα”, “Πότερόν ἐστι, καὶ τί ἐστὶ τὸ οὐσιῶδες εἶδος”, “Πότερον τὸ εἶδος ἐστὶ
πᾶν τὸ εἶναι τοῦ πράγματος”, “Πότερον τὸ οὐσιῶδες εἶδος ἐκ τῆς ὕλης ἐξάγεται”,
“Πότερον δύο εἶδη δύνανται ἅμα τὴν αὐτὴν ὕλην εἰδοποιεῖν”, “Πότερον ἡ ἔνωσις
ἐστὶν ὄν, τῶν ἄκρων κατὰ τρόπον διαφέρον” καὶ “Πότερον τί ἐστὶ παρὰ τὰ μέρη τὸ
ὅλον».

Τὰ σχόλια στό δεύτερο βιβλίό τῆς Φυσικῆς ἀκροάσεως περιλαμβάνουν πέντε δια-
λέξεις. Στήν πρώτη περιλαμβάνονται τρία ζητήματα: «Περὶ φύσεως καὶ τέχνης»,
«Ὅποῖοις τισὶν ὁ τῆς φύσεως ὀρισμός προσήκει» καὶ «Περὶ τέχνης». Στὴ δεύτερη
διάλεξι, «Περὶ τῶν αἰτιῶν κοινῶς», δύο ζητήματα: «Τίς ἐστὶ κοινῶς ἡ αἰτία» καὶ
«Πότερον ὁ κοινὸς τῆς αἰτίας λόγος εἰς τέτταρα γένη διαιρετός». Στὴν τρίτη διάλεξι,
«Περὶ τῆς ὕλικῆς καὶ εἰδικῆς αἰτίας ἐν μέρει», περιλαμβάνονται δύο ζητήματα: «Πό-
τερον ἡ ὕλη ἀληθῆς αἰτία τοῦ εἶδους, καὶ τίς ὁ οἰκεῖος αὐτῆς τρόπος» καὶ «Περὶ τῶν
ἀποτελεσμάτων τῆς ὕλικῆς τε καὶ εἰδικῆς αἰτίας». Στὴν τέταρτη διάλεξι, «Περὶ
τῆς ποιητικῆς αἰτίας», περιλαμβάνονται ἑπτὰ ζητήματα: «Πότερον καὶ τί ἐστὶν ἡ
ποιητικὴ αἰτία», «Τίς ἐστὶν ὁ αἰτιολογικὸς τρόπος τῆς ποιητικῆς αἰτίας, καὶ πότερον
τῆσδε αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος», «Ὅποιόν ἐστὶ τὸ τῆς ποιήσεως ὑποκείμε-
νον», «Πότερον ἡ ποιητικὴ αἰτία τοῦ ἀποτελέσματος ἐστὶ προτέρα», «Πότερον τὰ
αἴτιον ἄμεσον εἶναι χρὴ τῷ πάσχοντι», «Πότερον τὸ ἐν τῷ ἀριθμῷ αἰτιατὸν ἐκ δύο
ὀλικῶν αἰτιῶν γίνεσθαι» καὶ «Πότερον δύο αἴτια ὑπὲρ φύσιν ἀμοιβαδὸν τίκτεσθαι δύ-
νανται». Ἡ πέμπτη διάλεξι, «Περὶ τῆς τελικῆς αἰτίας», περιλαμβάνει πέντε ζητή-

ματα: «Τί ἐστι καὶ πότερον ἀληθῆς αἰτία τὸ τέλος», «Τίς ὁ αἰτιολογικὸς τρόπος, ποῖα δὲ καὶ τὰ τοῦ τέλους αἰτιατά», «Ὅποιά εἰσι τὰ τοῦ τέλους ἕνεκεν ἐνεργοῦντα», «Περὶ τῆς παραδειγματικῆς καὶ τῆς κατὰ συμβεβηκὸς αἰτίας» καὶ «Περὶ τύχης, ταυτομάτου, μοίρας καὶ τεράτων».

Ὁ σχολιασμὸς τῶν ὑπόλοιπων βιβλίων τῆς Φυσικῆς ἀκροάσεως ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς διαλέξεις. Ἡ πρώτη διάλεξις, «Περὶ κινήσεως καὶ ἀπείρου», περιλαμβάνει τρία ζητήματα: «Τίς ἐστὶν ἡ κίνησις λέγομεν», «Πότερον ἐστὶ καὶ δίδοται τὸ συγκατηγορηματικὸν ἄπειρον» καὶ «Πότερον δυνατόν ἐστὶν ἄπειρόν τι κατηγορηματικόν». Ἡ δεύτερη διάλεξις, «Περὶ τόπου κενοῦ καὶ χρόνου», περιλαμβάνει ἕξι ζητήματα: «Τίς ἐστὶν ὁ τόπος ὁ ἐξωτερικὸς», «Τίς ἐστὶν ὁ ἐσωτερικὸς τόπος», «Πότερον τὸ αὐτὸ σῶμα ἐν πολλοῖς εἶναι τόποις δύναται περιγραπτικῶς», «Πότερον δυνατόν ἐστὶ τὸ κενόν», «Τίς ἐστὶν ὁ ἐξωτερικὸς χρόνος» καὶ «Τί ἐστὶν ὁ ἐσωτερικὸς χρόνος». Ἡ τρίτη διάλεξις, «Περὶ ποσοῦ», περιλαμβάνει τρία ζητήματα: «Πότερον συνεχὲς ποσὸν ἐκ τῶν μαθηματικῶν ἀμερῶν συντίθεται», «Πότερον τὸ ποσὸν ἐκ μερῶν συνίσταται εἰς ἄπειρον ἀορίστως διαιρετῶν» καὶ «Πότερον τὰ μέρη τοῦ συνεχοῦς ποσοῦ δυνάμει μόνον ἦτοι καὶ ἐντελεχείᾳ διηρημένα ἐστίν».

Τὰ σχόλια στὸ Περὶ κόσμου ἀποτελοῦνται ἀπὸ μία διάλεξις μὲ τρία ζητήματα: «Πότερον εἷς ἐστὶν ὁ κόσμος καὶ ἰκανῶς τέλειος», «Πότερον ὁ κόσμος αἰεὶ προϋπῆρχεν καὶ αἰεὶ ἦν» καὶ «Περὶ τοῦ συστήματος ἦτοι τοπικῆς τάξεως τοῦ κόσμου ὑποσεληναίων μερῶν».

Τὰ σχόλια στὸ Περὶ οὐρανοῦ ἀποτελοῦνται ἀπὸ μία διάλεξις μὲ τέσσερα ζητήματα: «Πότερον ἀπλοῦν ἐστὶ σῶμα ὁ οὐρανὸς ἦτοι ἐξ ὕλης καὶ εἶδους συγκείμενον», «Πότερον στερεοὶ εἰσιν οἱ οὐρανοί, εἰ ῥευματικοί», «Πότερον ἀφ' ἑαυτῶν κινοῦνται οἱ οὐρανοὶ ἢ ἐκ τῶν παρισταμένων ἀγγέλων» καὶ «Περὶ ἀριθμοῦ, μεγέθους, σχήματος, φωτὸς καὶ ἐπιρροῶν τῶν ἀστέρων».

* * *

Ἡ ἔκδοσις τῶν ἀριστοτελικῶν σχολίων τοῦ Κονταρῆ θὰ συμβάλει στὴν κατανόησι τῆς σκέψεως τοῦ σερβιώτη λογίου καθὼς καὶ γενικότερα στὴν προσέγγισι μὲσω τῶν πηγῶν τῆς μεταβυζαντινῆς - νεοελληνικῆς φιλοσοφίας.

ΔΕΙΓΜΑΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

Θεοδώρου Καρούσου

Δοκίμιον τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας παρ' Ἑλλήσι φιλοσοφίας. Ἐκδίδεται κατ' ἐντολήν τοῦ συγγραφέως ὑπὸ Διονυσίου Λιναρδάτου Ἑλληνοδιδασκάλου. Ἐν Ἀθήναις, δαπάνῃ τῶν Καταστημάτων Ἀνέστη Κωνσταντινίδου, 1888. Σελ. θ' - ιε' (Εἰσαγωγή) καὶ 248-253 (Σκεπτισμός).

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὁ ἄνθρωπος καθὸ λογικὸν ὄν δὲν ἀρκεῖται εἰς μόνην τὴν παρατήρησιν τῶν ἀπλῶν γεγονότων, τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων, ἀλλ' ὠθεῖται ὡς ὑπὸ ἀκαταμαχίτου ἀνάγκης εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἐσωτερικῶν λόγων καὶ τῶν αἰτιῶν τῆς ἐμφανείας τῶν. Ἀπαξ δὲ εἰσελθὼν εἰς τὸ νέον τοῦτο στάδιον τῆς ἐρεύνης καὶ τῆς ζητήσεως, δὲν ἐπαναπαύεται, δὲν ἐφιστᾷ τὴν πορείαν τοῦ εἰμῆ ἀφοῦ διαδράμη τὴν ὅλην σειρὰν τῶν αἰτιῶν καὶ ἀρχῶν τῶν ὄντων, μέχρι τῆς ἀνακαλύψεως αὐτῶν τῶν ἀρχικῶν νόμων τοῦ πνεύματος, ὅπερ ἐστὶν ὁ ἱεροφάντης καὶ ὁ διερμηνευτὴς τῶν μυστηρίων τῆς τε αἰσθητικῆς καὶ ὑπεραισθητικῆς ὑπάρξεως.

Ἡ γνῶσις λοιπὸν αὕτη τῶν ἀρχικῶν νόμων τοῦ πνεύματος καλεῖται Φιλοσοφία, ἣτις δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ καθόλου ἐπιστήμη, ὡς ἡ ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν, διότι δὲν ἀσχολεῖται περὶ τὴν ἔρευναν ἐμπειρικῶν τινος ἀντικειμένου, ὡς π.χ. αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι ἢ ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, δὲν ὁρμᾶται ἔκ τινων ἀναποδείκτων προϋποθέσεων, ἀλλ' ἀνυψουμένη εἰς αὐτοὺς τοὺς ἐνδομύχους καὶ ἀκροτάτους λόγους τῶν ὄντων, οὓς ἀνευρίσκει ἐνοπτρίζομένους ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι, ὑποβάλλει εἰς τὴν βάσανόν της καὶ ἀνελίττει τὰς ἐννοίας ἐκεῖνας, αἵτινες ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπιστήμαις προταττόμεναι ὡς ἀρχαὶ λαμβάνονται, ὡς προϋποθέσεις ἀναπόδεικτοι, ὡς λήμματα, οἷαι αἱ τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος τῆς οὐσίας καὶ τοῦ φαινομένου, τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, τοῦ καλοῦ, τοῦ δικαίου, τοῦ ἀγαθοῦ, τῆς ἐλευθερίας, τοῦ κόσμου καὶ τῆς θεότητος, κτλ.

Ἄλλ' ἡ φιλοσοφία, ὡς καὶ πᾶσα ἄλλη ἐπιστήμη, ἔχει τὴν ἐν χρόνῳ ἀνάπτυξιν

της, ἤτοι τὴν ἱστορίαν της, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἔγκριται ὁλόκληρος εἰς τὴν ἱστορίαν της καὶ μετὰ ταύτης συνταυτίζεται· διότι ἐκάστη φιλοσοφία, ἕκαστον μέγα φιλοσοφικὸν σύστημα εἶναι ἢ ἔκφρασις τῆς συνειδήσεως ὠρισμένης τινὸς ἐποχῆς, συνειδήσεως ἣτις ἀναλόγως τῆς γενικῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος ἐμμόνως ἀλλοιοῦται, προοδεύει καὶ πλουτίζεται. Καθὼς λοιπὸν ὁ σύμπας βίος τῆς ἀνθρωπότητος ὑπόκειται εἰς τὸν νόμον τῆς προόδου καὶ τελειοποιήσεως, καὶ διατρέχει διαφόρους στιγμὰς ἀναπτύξεως, ὡσαύτως ἔχει τὸ πρᾶγμα καὶ ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, ἐφ' ὅσον ἕκαστον ἀληθὲς σύστημα ἀντανακλᾷ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, τὸ ἀνάγει εἰς τὰς ἀπλουστεράς μορφάς του, καὶ δίδει λόγον τῶν ποικίλων αὐτοῦ φάσεων, τῶν διαφορῶν σφαιρῶν τῆς ἐνεργείας του καὶ ἐξωτερικεύσεως, οἷαι εἰσὶν ἡ θρησκεία, τὸ Κράτος καὶ ἡ Καλλιτεχνία· ἐφ' ὅσον ἕκαστον σύστημα βαῖνον παραλλήλως πρὸς τὸν σύγχρονον πολιτισμὸν τείνει ὅπως ἀνέυρη τὸν ὑπ' αὐτὸν διαλανθάνοντα νοῦν καὶ ὅπως φέρον τὴν ὁμολογίαν τοῦ λόγου ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων καὶ φαινομένων μετατρέψῃ αὐτὰ εἰς ἀπλᾶ νοήματα καὶ ὑποβάλλῃ τὰ πάντα ὑπὸ τὸ κράτος τῆς καθαρᾶς ἐπιστήμης καὶ τῆς πεφωτισμένης συνειδήσεως.

Ἄλλ' εἰς οὐδεμίαν ἄλλην ἐποχὴν τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας παρίσταται τοσαύτη γονιμότης φιλοσοφικοῦ πνεύματος, τοσαύτη ποικιλία φιλοσοφικῶν συστημάτων συμπορευομένων ἐν πλήρει εὐρυθμίᾳ μετὰ τῶν ἄλλων στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ, εἰς οὐδεμίαν ἄλλην ἀναδείκνυται τὸ πνεῦμα γοργότερον καὶ δραστικώτερον περὶ τὴν εὔρεσιν τῆς ἐπιλύσεως τῶν μεταφυσικῶν καὶ ἠθικῶν προβλημάτων ἢ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐποχὴν· διότι ἡ ἑλληνικὴ ἀριστόνοια ἣτις πρώτη ἀνήγειρε τὸ πολιτειακὸν οἰκοδόμημα ἐπὶ τῶν ἀκραδάντων θεμελίων τῆς αὐτονομίας, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς τάξεως, ἣτις πρώτη συνέλαβε καὶ ἐπραγματίωσεν ἀνεφίκτως διὰ τῶν καλλιτεχνικῶν προτύπων τὸ ἰδανικὸν τῆς καλλονῆς, τῆς ἁρμονίας καὶ τῆς χάριτος, ἣτις πρώτη ἐπένοησε, προήγαγε καὶ ἐτελειοποίησε τὸ πλεῖστον μέρος τῶν ἐπιστημῶν ἐκείνων καὶ τεχνῶν αἵτινες συντείνουσι πρὸς ἐξευγενισμόν καὶ ἐκπολίτευσιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἔμελλεν ἐπανακάμπτουσα εἰς ἑαυτὴν διὰ τοῦ διορατικοῦ τῆς βλέμματος νὰ εἰσδύσῃ καὶ εἰς αὐτὰς τὰς μυχαιτάτας πτυχὰς τοῦ πνεύματος καὶ τρώγουσα ἐκ τοῦ ξύλου τῆς φιλοσοφικῆς γνώσεως ν' ἀποκαλύψῃ κοινὸν κόσμον πρῶτον ἄβατον καὶ ἀπροσπέλαστον, τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, τῶν δυνάμεων καὶ τῶν νόμων των, ὅστις εἶναι αὐτὴ ἢ ἀλήθεια καὶ ἢ ὑπόστασις τῆς ὁρατῆς καὶ φαινομένης πραγματικότητος.

Τὴν ἱστορίαν λοιπὸν ταύτην τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας ἐπιχειροῦντες καὶ ἡμεῖς ἤδη νὰ σκιαγραφήσωμεν, ἀνάγκη νὰ προτάξωμεν εἰσαγωγικῶς τὰς σκέψεις ἐκείνας ἐξ ὧν ὁρμώμενοι ὠδηγήθημεν εἰς τὴν σχεδίασιν αὐτῆς καὶ σύνταξιν.

Πρώτιστον ὄθεν καὶ κύριον ἡμῶν μέλημα ἐγένετο ὅπως διεξέλθωμεν ἐν ἑκάστων τῶν διαδοχικῶν συστημάτων τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας ἀπροκατάληπτοι καὶ γεγυμνωμένοι πάσης ἀποκλειστικῆς θεωρίας· διότι ὁ διερευνῶν οἰαδήποτε ἱστορικὰ γεγονότα εἴτε πολιτικὰ εἴτε ἠθικά, εἴτε πράξεις εἴτε διανοήματα ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν ἰδίων αὐτοῦ δοξασιῶν καὶ κατὰ τὰς ἐπόψεις τοῦ ἐν τῇ διανοίᾳ του ὅπως δῆποτε προδιατυπωθέντος συστήματος τρέχει κίνδυνον νὰ μὴ τὰ παριστάνη καθ' ἑαυτὰ καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ των, νὰ μὴ ἀφοσιῶται ὀλοσχερῶς εἰς τὴν καθαρὰν καὶ πιστὴν τῶν πραγμάτων ἀπεικόνισιν, ἀλλὰ ν' ἀναμιγνύῃ μετὰ τοῦ ἱστορικοῦ ἀντικειμένου τὰς ὑποκειμενικὰς αὐτοῦ θεωρίας καὶ κρίσεις, καὶ ἐν εἴδει Προκρούστου νὰ διατρεβλοῖ τὴν φυσικὴν αὐτοῦ μορφήν καὶ μέγεθος, ἀπεκδεχόμενος ἢ ἀποδοκιμάζων πᾶν εἴτι συνάδει ἢ ἀντιφάσκει πρὸς τὰς ἐκ τῶν προτέρων σχηματισθείσας προκαταλήψεις του. Οὕτω π.χ. ὁ ὑλόφρων, ὁ θιασώτης τοῦ αἰσθητισμοῦ ἀσπάζεται μὲν τὰς κοσμογονικὰς θεωρίας τοῦ Δημοκρίτου ἢ τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς τοῦ Ἐπικούρου, ἀλλὰ τῷ αὐτῷ κανόνι χρώμενος καὶ πρὸς διαστάθμευσιν τῆς αὐστηρᾶς Διαλεκτικῆς ἢ τῶν ὑπερβολικῶν ἐννοιῶν τοῦ Πλάτωνος οὐδόλως διστάζει ὅπως ἐπενέγκῃ κατ' αὐτοῦ ψῆφον μέλαιναν καταδικάζων αὐτὸν ὡς μεταρσιολεσχούντα καὶ ὄνειρώττοντα· ἀπεναντίας δὲ ὁ Πνευματολόγος καὶ ὁ ἐν τῇ θεᾷ τῶν ἰδεῶν ἐπιτερπόμενος οἰκτεῖρει ὄρων πολλάκις τὸν Ἀριστοτέλη ἐγκύπτοντα εἰς τὰ καθ' ἑκάστα ἢ τὴν ἀνάλυσιν ἐμπειρικῶν γεγονότων. Ἄλλ' ἡμεῖς εἰ καὶ ἀφ' ἑνὸς ὡς ἀπαραίτητον ὄρον τῆς συγγραφῆς μας ἀναγνωρίζομεν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐκθέσωμεν τὸ οὐσιωδέστερον ἐμπεριεχόμενον ἐνὸς ἑκάστου τῶν διαφορῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων ἀμιγῆς καὶ ἀνόθευτον, οἷον ἐξάγεται ἐξ αὐτῶν τῶν πηγῶν του, μηδὲν τι ὑποκειμενικὸν παραινείροντες, ἀφ' ἑτέρου ὅμως δὲν ἐννοοῦμεν διὰ τῆς πιστῆς ταύτης καὶ ἀφελοῦς ἐκθέσεως ἀπλῆν συσσώρευσιν ὑλικοῦ ἀνεπεξεργᾶστου, ἢ ὡς ἀπὸ ταυτομάτου συλλογὴν ἀργῶν καὶ ἀσυναρτήτων φιλοσοφημάτων, διότι τοιαύτη μέθοδος ἀντίκειται εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ προσεπιβάλλομεν ἡμῖν αὐτοῖς τὸ ὑπὸ τῆς φύσεως τοῦ ἀντικειμένου ὑπαγορευόμενον ἀπαραίτητον καθῆκον τοῦ νὰ ἐννοήσωμεν τὸ σημαίνόμενον τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τὴν ζωογόνον δύναμιν τῆς ἰδίας αὐτῆς ἀναπτύξεως· ἢ ἐν ἄλλοις ῥήμασιν ὀφείλομεν νὰ ἐκθέσωμεν εἰς φῶς τὰς ἀρχὰς καὶ τὴν ἀνόργανον αὐτῆς κίνησιν ἣτοι τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τῶν ἀξιολογωτέρων Φιλοσοφικῶν συστημάτων παρὰ τοῖς Ἕλλησι, τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ἀλληλουχίαν, καὶ τὴν κανονικότητα τῆς πορείας, ἣν ἡ Ἱστορία τῆς διανοίας ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ ἀνέκαθεν διεχάραξε· διότι ὅχι μόνον καθόλου αἱ διάφοροι περίοδοι τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀντιστοιχοῦσι καὶ συναρμολογοῦνται πρὸς τὴν σχετικὴν κατάστασιν τοῦ πολιτικοῦ βίου, τῆς καλλιτεχνίας, τῆς θρησκείας

καὶ τῆς γενικῆς μορφώσεως, ἀλλὰ καὶ ἰδίᾳ ἐν αὐτῇ τῇ πληθύνει τῶν Ἑλληνικῶν συστημάτων, ἔνθα ἡ ἐπιπολαιότης ἄλλο τι δὲν ἐνορᾷ εἰμὴ ἀδιάλειπτον μεταβολὴν θεωριῶν, εἰμὴ θέσιν καὶ ἄρσιν ἀντιμαχομένων δογμάτων, ὃ ἐταστικὸς νοῦς ἀνευρίσκει διαδοχικὰ στάδια, ἅτινα διατρέχουσα ἡ φιλοσοφικὴ ἰδέα τείνει ὅπως φθάσῃ εἰς τὸ τέλος τῆς, εἰς διαυγῆ καὶ καθαρὰν συνείδησιν ἑαυτῆς καὶ τῶν στιγμῶν τῆς, ἀνευρίσκει προοδευτικὴν τινα ἀνάπτυξιν, βαθμιαίαν καὶ κανονικὴν πρόβασιν πρὸς ἐκπλήρωσιν μιᾶς τῶν ὑπερτάτων ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, πρὸς ἀνίχνευσιν τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτίων καὶ πρὸς ἀναγωγὴν τῶν καθ' ἕκαστα καὶ τῶν σχετικῶν φαινομένων εἰς τοὺς καθολικοὺς νόμους τῆς ἀπολύτου νοήσεως.

Ὅθεν ἐμπειρία καὶ θεωρία, ἀκριβὴς τῶν γεγονότων ἔκθεσις καὶ συναρμολογία αὐτῶν καὶ συνάφεια, εὐστοχος τῆς ἱστορικῆς ὕλης ἐκλογή, συνάμα δὲ καὶ ἐπεξεργασία αὐτῆς καὶ ὀργανικὴ ἀνάπτυξις, ἰδοὺ ὃ διττὸς σκοπὸς ὃ ἐπιδιωκόμενος εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ἐν λόγῳ πονήματος, ἰδοὺ οἱ δύο ἀναγκαῖοι ὅροι, εἰς ὧν τὴν ἐκπλήρωσιν ὀφείλει νὰ ἐπισπεύδῃ κατὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἐποχὴν πᾶς ὃ ἐπιχειρῶν νὰ συγγράψῃ ἱστορίαν οἰουδήποτε εἶδους μάλιστα δὲ τὴν τῶν Φιλοσοφικῶν συστημάτων τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος.

Ἄλλ' εἶναι παρὰ πᾶσιν ὁμολογούμενον ὅτι οἱ κατ' ἐξοχὴν τὸν κλάδον τοῦτον τελεσφόρως καλλιεργήσαντες καὶ οἱ εἰς τὰ ἄδυτα τῆς Ἑλληνικῆς σοφίας ἐπὶ πλεον τῶν ἄλλων εἰσελάσαντες καὶ τῶν θείων αὐτῆς διδαγμάτων διερμηνευταὶ καὶ ὑποφῆται γενόμενοι εἶναι οἱ ἐπὶ πολυμαθείᾳ καὶ βαθύτητι διακρινόμενοι σοφοὶ Γερμανοί, οἵτινες καὶ κατ' ἐξοχὴν δικαιῶνται νὰ ἐγκαυχῶνται ὡς οἱ γνήσιοι κληρονόμοι τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους. Τούτων λοιπὸν τῶν ἀκαμάτων ἀροτήρων τῆς Ἑλληνικῆς σοφίας τὰ ἔχνη καὶ ἡμεῖς παρακολουθοῦντες τὸ κατὰ δύναμιν, ἐλάβομεν ὡς κανόνα καὶ ὁδηγὸν εἰς τὴν ἐκπόνησιν καὶ ἐπεξεργασίαν τῆς πραγματείας ταύτης τὴν χορείαν τῶν διασημοτέρων Γερμανῶν ἱστοριογράφων τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, πρὸ πάντων δὲ τὸ πόνημα τοῦ E. Zeller ἐπιγραφόμενον "Ἡ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων" ὅπερ βεβαίως προέχει πάντων τῶν μέχρι τοῦδε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου ἐκδοθέντων κατὰ τὴν κριτικὴν ἀνάλυσιν τῶν ἐξιστορουμένων φιλοσοφημάτων οὐχ ἧττον ἢ καὶ κατὰ τὴν τῶν ἐννοιῶν εὐκρινῆ καὶ διηρθρωμένην ἔκφρασιν.

Πλὴν πόρρω ἀπέχοντες τοῦ ν' ἀπονεύμεν καὶ τὴν ἐλαχίστην ἀξίωσιν εἰς ὃ,τι προσωπικὸν καὶ ἴδιον ἐνδεχομένως συγκατεβλήθη πρὸς ἀπαρτισμὸν καὶ συμπλήρωσιν τοῦ προκειμένου ἔργου, οὐδὲν ἄλλο τι ἐπιζητοῦμεν, οὐδὲν ἄλλο τι ἐπισπεύδομεν διὰ τῆς δημοσιεύσεως αὐτοῦ εἰμὴ ὅπως ἐγχαράξωμεν εἰς τὰς καρδίας τῆς Πατρίου ἡμῶν Νεολαίας τὴν ἐπιζήλον ταύτην καὶ ἀπροσμάχητον ἀλήθειαν, ὅτι ὅσῳ σπουδαι-

ότερον ἐπιδιδόμεθα εἰς τὴν μελέτην τῶν προγονικῶν ἡμῶν συγγραμμάτων, ὅσον ἀνδρικώτερον ἐκπαιδευόμεθα εἰς τὰ προϊόντα τῆς μεγαλοφυΐας των ἀρυόμενοι τὸν ἀκένωτον αὐτῶν πλοῦτον, τοσούτῳ ἐντονώτερον συνεχίζομεν τὴν ταυτότητα τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν συνειδήσεως καὶ τοσούτῳ ἀγνότερον ἐμφορούμεθα τῶν ἐμβριθῶν φρονημάτων τοῦ ἀκραιφνοῦς Ἑλληνισμοῦ, μεταρσιούμενοι ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τῆς χθαμαλῆς σφαίρας ἐν ἣ κατέχει τὸν ἄνθρωπον πεπεδημένον ὁ ἐγωϊσμός, ἡ ἐπιπολαιότης καὶ ἡ κουφόνοια.

ΣΚΕΠΤΙΣΜΟΣ

Ὁ σκεπτισμὸς βαίνει παραλλήλως μετὰ τοῦ στωϊκισμοῦ καὶ τοῦ ἐπικουρισμοῦ, ἐφ' ὅσον καὶ αὐτὸς θεωρεῖ τὸ πρακτικὸν ἐνδιάφορον ὡς τὴν ἀφετηρίαν τῆς φιλοσοφίας καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ὡς τὸ τέλος τῆς. Πρὸς δὲ καὶ τοῦτο ἔχει κοινὸν μετὰ τῶν δύο ἄλλων συστημάτων, ὅτι θέτει τὴν εὐδαιμονίαν εἰς τὴν ψυχικὴν γαλήνην ἢ ἀταραξίαν. Ἄλλ' ὑπερακοντίζει αὐτὰ καθότι τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποκειμενικότητος πολλῶ ἰταμώτερον ὠθεῖ εἰς τὸ ἔπακρον. Ναι μὲν καὶ ὁ ἐπικουρισμὸς καὶ αὐτὸς ὁ στωϊκισμὸς καταντῶσιν εἰς ἀπομόνωσίν τινα τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλ' ὁ σκεπτισμὸς προβαίνων ἔτι πορρωτέρω, ἀποσπᾷ ἐντελῶς τὸ ὑποκείμενον ἀπὸ τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου. Ἡ ψυχικὴ ἀταραξία, ἣν θεωρεῖ ὡς τὸ τέλος τῆς φιλοσοφίας, δύναται κατ' αὐτὸν νὰ ἐπιτευχθῆ διὰ μόνης τῆς παραιτήσεως πάσης ἀντικειμενικῆς γνώσεως, διὰ μόνης τῆς εἰς ἑαυτὸ ἀπολύτου ἐπαναστροφῆς τοῦ ὑποκειμένου.

Θεμελιωτῆς τοῦ σκεπτισμοῦ ἐ χρημάτισε Πύρρων ὁ ἐκ τῆς Ἡλίδος. Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι ἐπεδόθη εἰς τὸν σκεπτισμὸν τελειότερον καὶ ἐπιφανέστερον (Πυρ. ὑποτυπ. 13 & 7: τὸν Πύρρωνα σωματικώτερον καὶ ἐπιφανέστερον τῶν πρὸ αὐτοῦ προσεληλυθέναι τῇ σκέψει). Ἦν σύγχρονος τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὃν ἠκολούθησεν, ὡς λέγεται, εἰς τὴν κατὰ τῆς Ἀσίας ἐκστρατείαν. Τὰ περιστατικὰ τοῦ βίου του εἶναι ἀσυνάρτητα. Ὡς τεκμήριον τῆς μεγάλης ὑπολήψεως ἧς ἀπέλαυε ζῶν ἀναφέρεται ὅτι ἡ μὲν πατρίς αὐτοῦ τὸν ἐξέλεξεν ἀρχιερέα, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηνῶν τὸν ἐπολιτογράφησεν. Ἐξ αὐτοῦ οἱ Σκεπτικοὶ ἐπωνομάζοντο καὶ Πυρρώνειοι (Δ.Λ. ΙΧ, 69-79) καίτοι μὴ καθιδρύσαντες Σχολὴν (αἵρεσιν). Ὁ Σέξτος λέγει ὅτι ὁ σκεπτισμὸς δὲν εἶναι αἵρεσις, ἐκλογὴ δογμάτων, ἀλλ' ἀγωγή, ὁδηγία πρὸς τὸ ὀρθῶς ζῆν καὶ ὀρθῶς διανοεῖσθαι, ὁδηγία πρὸς τὸν σκεπτισμὸν. Πολλὰ ἀνέκδοτα μνημονεύονται περὶ τῆς σκεπτικῆς συμπεριφορᾶς του ἐπὶ τὸ γελοιωδέστερον. Ἐπειδὴ δισχυρίζετο, ὅτι ἡ πραγματικότης τῶν αἰσθητικῶν

όντων οὐδὲν εἶναι ἀληθές, διὰ τοῦτο λέγεται π.χ. ὅτι βαδίζων δὲν ὠπισθοχώρει ἀπέναντι ἐπερχομένου ἵππου ἢ ἀμάξης, ἢ ὅτι προέκρουσεν ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τινος τοίχου, διότι ἠπίσται παντάπασιν εἰς τὰς αἰσθήσεις, καὶ ὅτι οἱ περιστοιχοῦντες αὐτὸν φίλοι τοῦ τὸν ἔσωζον ἐκάστοτε ἀπὸ τοιούτων κινδύνων. Ἄλλ' εὐκόλως ἐννοεῖ τις, ὅτι τοιαῦτα ἀνέκδοτα ἀπλῶς ἐπενοήθησαν ὅπως διασύρωσι τὴν φιλοσοφίαν τοῦ· τὰ διηγήματα ταῦτα τείνουσιν ἵνα καταδείξωσι τὰ ἄκρα, τὰς συνεπείας τῆς σκεπτικῆς ἀρχῆς, ὅπως ὁ σκεπτισμὸς ἀποβῆ γελωιώδης. Οἱ Σκεπτικοὶ δοξάζοντες βεβαίως τὰ αἰσθητικὰ ἀντικείμενα ὡς φαινόμενα, πρεσβεύουσιν ὅτι ὀφείλει τις νὰ ρυθμίζη τὴν διαγωγὴν τοῦ κατὰ ταῦτα καίτοι μὴ ὡς ἀληθῆ ἐκλαμβάνόμενα.

Μετὰ τὸν Πύρρωνα φημίζεται μάλιστα Τίμων ὁ Συλλογράφος¹ ὁ Φλιάσιος, ἀλλ' εἰδικὴν Σχολὴν οὐδὲ αὐτὸς συνέστησε, καὶ ἡ πυρρώνειος τάσις ἀπεσβέσθη, πρὶν ἢ προβῆ εἰς ἀνεπτυγμένην θεωρίαν τοῦ σκεπτισμοῦ.

Ὁ πυρρωνισμὸς ὁρμᾶται ἐκ τοῦ πρακτικοῦ ζητήματος πῶς πρέπει νὰ διακείμεθα εἰς τὰ πράγματα (τίνα χρὴ τρόπον ἡμᾶς πρὸς τὰ πράγματα διακεῖσθαι, Ἀριστοκλ. παρ' Εὐσεβ. XIV 18, 29). Ἄλλ' ὅπως διευκολυνθῆ ἡ ἀπάντησις εἰς τοῦτο τὸ ζήτημα ἔθετε πρῶτον τὸ ἐπόμενον· ποία εἶναι ἡ φυσικὴ τῶν πραγμάτων κατάστασις; (ὅποια πέφυκε τὰ πράγματα;) Εἰς τὸ ζήτημα λοιπὸν τοῦτο ἀποκρίνεται ὅτι τὰ πράγματα οὐδεμίαν ἔχουσι πρὸς ἡμᾶς σχέσιν, ὥστε μήτε αἱ αἰσθήσεις ἡμῶν μήτε αἱ δόξαι ἀληθεύουσιν ἢ ψεύδονται (Ἀριστοκλ. αὐτόθι· τὰ μὲν οὖν πράγματά φησιν αὐτὸν (Πύρρων) ἀποφαίνειν ἐπίσης ἀδιάφορα καὶ ἀστάθμητα καὶ ἀνεπίκριτα, διὰ τοῦτο μήτε τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν μήτε τὰς δόξας ἀληθεύειν ἢ ψεύδεσθαι. - Διογ. IX, 61: οὐ γὰρ μᾶλλον τότε ἢ τότε εἶναι ἕκαστον Γελλ. XI, 8, 4. Ὁ Πύρρων ἔλεγε, οὐ μᾶλλον οὕτως ἔχει τότε ἢ ἐκείνως ἢ οὐδετέρως) διότι μήτε ἡ αἰσθητικὴ ἀντίληψις παρέχει ἡμῖν βεβαίαν γνῶσιν, διότι αὕτη παριστᾷ ἡμῖν τὰ πράγματα, οἷα ἡμῖν ἐμφαίνονται, οὐχὶ οἷα εἰσι (Δ.Λ. IX, 105 τελ.) μήτε ὁ νοῦς διότι ἅπασαι αἱ ἡμέτεραι ἐννοιαί, καὶ αὐταὶ αἱ ἐννοιαὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ δὲν βασίζονται ἐπὶ ἀντικειμενικῆς γνώσεως, ἀλλ' ἐπὶ κατὰ παράδοσιν συνηθειῶν καὶ ἐθίμων (Δ. IX, 61 οὐδὲν γὰρ ἔφασκεν οὔτε καλόν, οὔτε αἰσχρὸν οὔτε δίκαιον οὔτε ἀδίκον, καὶ ὁμοίως ἐπὶ πάντων μηδὲν εἶναι τῆ ἀληθείᾳ νόμῳ δὲ καὶ ἔθει πάντα τοὺς ἀνθρώπους πράττειν) ἕκαστον ὄν εἶναι οὐ μᾶλλον τότε ἢ τότε (αὐτόθι). Μάλιστα δὲ οὐ μᾶλλον ἔστιν ἢ οὐκ ἔστιν

1. Σύλλος εἶναι ποίημα γλευαστικόν. Ὁ Τίμων συνέγραψε περὶ τὸ ἔτος 270 π.Χ. τρία βιβλία Σύλλοι ἐπιγραφόμενα ἐν ἑξαμέτρῳ ἐν οἷς μετὰ πολλῆς εὐφυΐας ἔσκωψεν ἅπαντας τοὺς Ἑλληνας φιλοσόφους ἐξαιρουμένου τοῦ Πύρρωνος καὶ τῶν σκεπτικῶν.

(Ἀριστοκλ. παρ' Εὐσεβ. XIV, 18, 3) ἐπομένως δὲ οὐδὲν τι δύναται τις θετικῶς νὰ διαβεβαιώσῃ (ὀρίζειν) (Διογ. IX, 103) περὶ μὲν ὧν ὡς ἄνθρωποι πάσχομεν ὁμολογοῦμεν περὶ δὲ ὧν οἱ δογματικοὶ διαβεβαιοῦνται τῷ λόγῳ φάμενοι κατειληφθῆναι ἀπέχομεν περὶ τούτων ὡς ἀδήλων· μόνα δὲ τὰ πάθη γινώσκουμεν... ὅτι τότε λευκὸν φαίνεται διηγηματικῶς λέγομεν οὐ διαβεβαιούμενοι εἰ καὶ ὄντως ἐστί. - καὶ γὰρ τὸ φαινόμενον τιθέμεθα οὐχ ὡς καὶ τοιοῦτον ὄν· καὶ ὅτι πῦρ καίει αἰσθανόμεθα, εἰ δὲ φύσιν ἔχει καυστικὴν, ἐπέχομεν). Ὅθεν ὁ τρόπος καθ' ὃν ὁ φιλόσοφος διάκειται πρὸς τὰ πράγματα δὲν δύναται νὰ εἶναι εἰμὴ τελεία ἐποχὴ, ἀφασία, ἀκαταληψία (IX, 61. 109). Αὕτη δὲ ἡ ἐποχὴ τῆς κρίσεως παρέχει ἡμῖν εὐδαιμονίαν παρακολουθουμένην ὡς ὑπὸ σκιάς (IX, 107) ὑπὸ τῆς ἀταραξίας ἢ ἀπαθείας (IX, 107) τέλος δὲ οἱ σκεπτικοὶ φασὶ τὴν ἐποχὴν, ἢ σκιάς τρόπον ἐπακολουθεῖ ἡ ἀταραξία ὡς φασὶν οἱ τε περὶ τὸν Τίμωνα καὶ Αἰνεσίδημον· ὅστις παραδέχεται τὴν σκεπτικὴν διάθεσιν καὶ παραιτεῖται πάσης ἰδίας δόξης, ὁ τοιοῦτος ζῆ ἐν ἡρεμίᾳ, ἄνευ μερίμνης, ἄνευ πάθους ἢ ἐπιθυμίας, ἐν πλήρει ἀδιαφορίᾳ πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ καὶ κακὰ, καὶ ἐν τῇ ἀπαθείᾳ ταύτῃ συνίσταται ἡ εὐδαιμονία.

Μεῖζονα ἀξιολογότητα ἢ ὁ σκεπτισμὸς τοῦ Πύρρωνος κέκτηται ὁ μετὰ τινὰς ἑκατονταετηρίδας ἀναφανείς νέος σκεπτικισμὸς, ὅστις προέβη εἰς συστηματικὴν ἀνάπτυξιν τῆς σκεπτικῆς φιλοσοφίας καὶ εἰς ἐπιστημονικὴν πολεμικὴν κατὰ πάσης φιλοσοφίας, ἣτις καταφάσκει ὠρισμένον τι ὡς ἀληθές, ἢ κατὰ τοῦ δογματισμοῦ.

Τὴν νέαν ὥθησιν πρὸς ταύτην τὴν θεωρίαν παρέσχεν Αἰνεσίδημος ὁ ἐκ Κνωσσοῦ πόλεως τῆς Κρήτης ὅστις ἔζησε περὶ τὴν ἑναρξιν τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς συγγραψας ὀκτὼ βιβλία λόγους Πυρρωνείου (Δ.Λ. IX, 116). Ἐμπεριέλαβε τὰ κύρια ἐπιχειρήματα κατὰ τοῦ δογματισμοῦ εἰς ὀκτὼ τρόπους, ἀποδεικτικούς τρόπους οἵτινες ἅπαντες τείνουσιν ἵνα καταδείξωσι τὸ ἀδύνατον τῆς ἀντικειμενικῆς γνώσεως (Δ.Λ. IX, 79). Τοὺς τρόπους τούτους ἀνάγκη ἤδη νὰ ἐκθέσωμεν.

Πρῶτος τρόπος. Τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα ἐπὶ διαφόρων ἐμφύχων ὄντων παράγουσι διαφόρους ἐντυπώσεις. Τοῦτο συμπεραίνουσιν οἱ σκεπτικοὶ ἐκ τοῦ διαφόρου εἶδους τῆς καταγωγῆς των, ἐφ' ὅσον τὰ μὲν προκύπτουσι διὰ γενετῆς, τὰ δὲ ἄνευ γενετῆς, *generatio aequivoca*· τὰ μὲν ἐξ ὧν, τὰ δὲ προέρχονται ἀμέσως ἔμφυχα· ἐπομένως δὲ ἔχουσι διάφορον ὄργανισμὸν, φύσιν, καὶ τὸ αὐτὸ φαίνεται ἄλλοις ἄλλως, παρέχει διάφορον αἴσθησιν. Τὰ ἀντικείμενα ἀλλοιοῦνται κατὰ τὸν ὄργανισμὸν ὡς π.χ. τοῖς ἰκτερικοῖς τὰ χρώματα· ὅ,τι φαίνεται λευκὸν, δείκνυται τοῖς ἰκτερικοῖς... Οὕτω π.χ. διαφόρων ζώων οἱ ὀφθαλμοὶ εἶναι διαφόρως κατεσκευασμένοι ἔχοντες διάφορα χρώματα, ἐπομένως δὲ ἀνάγκη καὶ ἡ αἴσθησις νὰ ᾖναι διάφορος (Σεξ. Ἐμπ. Ὑποτ. Πυρ.

1, 14 Δ. 40-44).

Δεύτερος τρόπος. Οί άνθρωποι σωματικῶς τε καὶ πνευματικῶς παντοῦ διαφέρουσιν· ἐπομένως δὲ οὐδὲν καθολικὸν δύναται νὰ κατηγορηθῇ τῶν αἰσθήσεων, τῶν δοξῶν, κτλ. ὡς πρὸς τὰς σωματικὰς διαφορὰς ἀναφέρουσιν οἱ σκεπτικοὶ διαφοροὺς ἰδιοσυγκρασίας π.χ. κατὰ τῆς προτάσεως, ἡ σκιά εἶναι ψυχρά, ἀντιτείνουσιν ὅτι ἐψυχράνθη τις ἐν τῷ ἡλίῳ, ἐνῶ ὑπὸ τὴν σκιάν ἐθερμάνθη. Τὸ κώνειον εἶναι δηλητηριῶδες, καὶ ὅμως ὑπῆρξεν ἄνθρωπος, ὅστις ἄνευ βλάβης ἠδυνήθη νὰ καταπίῃ μεγάλην δόσιν κωνείου· ἐπομένως δὲ τὸ κατηγορούμενον δηλητηριῶδες δὲν εἶναι τι ἀντικειμενικόν, ἀλλ' εἰς τὸν μὲν ἀρμόζει, εἰς τὸν δὲ οὐχί· - ὁ μὲν αἰσθάνεται οὕτως, ὁ δὲ ἄλλως.

Τρίτος τρόπος. Τὰ αἰσθητήρια διαφέροντα ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὸν ὀργανισμόν διχοστατοῦσι πολλάκις ἢ καὶ ἀντιτίθενται περὶ τῶν πραγμάτων· π.χ. ἐπὶ τινος ζωγραφίας ὁ ὀφθαλμὸς βλέπει τι ὑψηλόν, ἐνῶ ἡ ἀφῆ ἀντιλαμβάνεται αὐτὸ ὡς λείον, ἐπίπεδον κ.τ.λ. ἀλλὰ καὶ τὸ αὐτὸ αἰσθητήριον παριστάνει ἡμῖν πολλάκις διαφοροτρόπως τὰ πράγματα (π.χ. ἡ ὄρασις)· οὐδὲ γινώσκομεν ἂν τὰ αἰσθητήριά μας ἐκδηλοῦσιν ἡμῖν ἀκριβῶς τὰ πράγματα.

Τέταρτος τρόπος. Αἱ διάφοροι σωματικαὶ καὶ πνευματικαὶ καταστάσεις, διαθέσεις κ.τ.λ. ἐπενεργοῦσι δραστηρίως ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως τῶν πραγμάτων ὥστε οὐδέποτε γινώσκομεν ἐν τίνι διαθέσει ὄντως ἀντιλαμβανόμεθα ὀρθῶς τὰ πράγματα. Τὸ αὐτὸ πρᾶγμα παρίσταται τῷ αὐτῷ ἀνθρώπῳ ἄλλως πῶς ἐφ' ὅσον οὗτος ἡρεμεῖ ἢ κινεῖται, καθεύδει ἢ ἐγρηγορεῖ, μισεῖ ἢ ἀγαπᾷ, νήφει ἢ μεθύει, κτλ. Ἐν ταῖς διαφοραῖς ταύταις περιστάσεσι κρίνει τις διαφορῶς περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου.

Πέμπτος τρόπος. Αἱ διάφοροι ἀποστάσεις τῶν ἀντικειμένων, αἱ διάφοροι αὐτῶν θέσεις, οἱ μετ' ἄλλων συνδυασμοὶ τῶν παριστῶσιν ἐν γένει κατὰ διαφοροὺς καιροὺς τὰ ἀντικείμενα τοσοῦτον διάφορα κατὰ τὸ μέγεθος, τὸ σχῆμα, τὸ χρῶμα, ὥστε οὐδέποτε ἐσμέν βέβαιοι ὅτι τὰ βλέπομεν καὶ τὰ γινώσκομεν ὅποια εἶναι καθ' ἑαυτά. Οὕτω π.χ. μακρὰ ὁδὸς φαίνεται εἰς τὸν ἰστάμενον εἰς τὴν μίαν ἐσχατιάν ὅτι λήγει εἰς ὃν ἐν τῇ ἐτέρᾳ· ἀλλὰ πορευόμενος ἐκεῖσε, βλέπει ὅτι ἡ ὁδὸς εἶναι καὶ ἐνταῦθα ἐπίσης πλατεῖα ὡς εἰς τὸ πρῶτον σημεῖον ἔνθα ἴστατο. Τὸ φῶς τῆς λυχνίας εἶναι πάντῃ ἀμυδρὸν ἀπέναντι τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, καὶ ὅμως ἐν τῷ σκότει φωτίζει· δὲν δύναται τις ἐπομένως νὰ εἴπῃ ὅτι τὸ φῶς φέγγει.

Ἐκτος τρόπος. Οὐδὲν μεμονωμένον καὶ καθ' ἑαυτὸ ὑποπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις μας, ἀλλὰ μετ' ἄλλων μεμιγμένον· ἡ δὲ μετ' ἄλλων ἀνάμιξις ἀλλοιώνει τι· π.χ. ἡ ὀσμὴ ἐνυπάρχει εἰς τὸν ἀέρα, καὶ συνδέεται μετὰ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἀτμοσφαι-

ρικῆς καταστάσεως. Ὅσμαι ἐν τῇ ἡλιακῇ θερμότητι εἶναι δυνατώτεροι ἢ ἐν ψυχρᾷ ἀτμοσφαίρᾳ, κτλ. Οἱ ὀφθαλμοὶ συνίστανται ἐκ διαφόρων δερμάτων καὶ ὑγροτήτων, ἐπομένως δὲ διοχετεύουσιν εἰς ἡμᾶς καθαρὰν τὴν αἴσθησιν, ἀλλὰ τὸ αἰσθητικὸν φθάνει εἰς τὸν ὀφθαλμὸν μας μεμιγμένον μετὰ τούτων τῶν δερμάτων.

Ἑβδόμος τρόπος. Αἱ ιδιότητες τῶν πραγμάτων ἐξαρτῶνται καὶ ἀλλοιοῦνται διὰ τοῦ μεγέθους των, διὰ τῶν διακρίσεων τῆς ἀτμοσφαιρικῆς καταστάσεως, διὰ τῶν διακρίσεων τοῦ βαθμοῦ τῆς κινήσεως, τοῦ χρωματισμοῦ κτλ. ἐπομένως δὲ δὲν δύναμεθα νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὰ πράγματα ἀπολύτως καὶ μετὰ θετικότητος ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ιδιότητα.

Ὁγδοὺς τρόπος. Αἱ περὶ τῶν πραγμάτων κρίσεις μεταβάλλονται ἐφ' ὅσον ταῦτα πρὸς τὸν αἰσθανόμενον εἶναι ἀρχαῖα ἢ νέα, συνήθη ἢ ἀσυνήθη. Πᾶν τὸ σπανιώτερον ἔχει μείζονα ἀξίαν ἢ τὸ συνήθως γινόμενον, καὶ ἔνεκεν τῆς ἕξεως ὁ μὲν κρίνει οὕτως, ὁ δὲ ἄλλως.

Ἐνατὸς τρόπος. Αἱ ιδιότητες τῶν πραγμάτων, καὶ ὅταν τὰς γινώσκωμεν, εἶναι ὅμως σχέσεις τινὸς πράγματος πρὸς ἄλλο τι, διὰ τῆς γνώσεως τῶν ὁποίων δὲν ἀποκαλύπτεται ἡμῖν ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων, καὶ σχέσεις δυνάμεναι κατὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ μεταβληθῶσι· διότι εἶναι τυχαῖον τι εἰς τὰ πράγματα, π.χ. ἄνω καὶ κάτω, δεξιὰ καὶ ἀριστερά, κοῦφον καὶ βαρὺ, μέγα καὶ μικρὸν κ.τ.λ. πάντα ταῦτα εἰσὶ σχετικαὶ ιδιότητες, αἵτινες οὐδόλως εἶναι ἀντικειμενικαὶ καὶ μόνιμοι.

Δέκατος τρόπος. Τὰ ἔθιμα, οἱ νόμοι, ἡ πίστις, αἱ διδασκαλίαι διαφόρων ἀνθρώπων καὶ λαῶν τοσοῦτον διαποικίλλονται ὥστε δυσκόλως δύναται τις ν' ἀποφανθῇ τί εἶναι ἀληθὲς καὶ δίκαιον. Ἐκεῖνο ὅπερ ἐνταῦθα θεωρεῖται ὡς δίκαιον, ἀλλαγῶν θεωρεῖται ὡς ἀδίκον. Ἐὰν π.χ. ζητήσῃ τις διατί ὁ υἱὸς ὀφείλει ν' ἀποτίνῃ τὰ χρέη τοῦ πατρὸς, ἀποκρίνονται διότι εἶναι νόμος ἢ συνήθεια. Πρὸς ἀναίρεσιν τούτου οἱ Σκεπτικοὶ ἐνίστανται ὅτι οὐχ ἦττον ἰσχύει καὶ τὸ ἀντίθετον. Τὸ ν' ἀναδέχεται ὁ υἱὸς τὰ χρέη τοῦ πατρὸς, τοῦτο εἶναι νόμος ἐν Ῥόδῳ. Ἀλλ' ὁ Σκεπτικὸς ἀπαντᾷ ὅτι αὐτὸς δὲν τὰ ἀναδέχεται ἐν Ῥώμῃ, ἐὰν παρητήθῃ τῆς πατρῴας περιουσίας (Σεξ. Ἐμπ. ὑποτ. Πυρ. 1. 2. 14· 6.145, 148-149).

Εἷς ἐκ τῶν τοῦ Αἰνεσιδήμου ὀπαδῶν, ὁ Ἀγρίππας ἐξῆρε κυρίως τὴν θεωρίαν ταύτην, ὅτι πᾶσα ἀπόδειξις προσδεῖται νέας ἀποδείξεως καὶ οὕτως ἐπ' ἀπειρον, ὅτι ὅμως ἀφ' ἑτέρου οὐδὲν ἀναπόδεικτον δύναται τις νὰ θέσῃ ὡς ἀρχὴν, διότι τότε ἕκαστος πάλιν εἶναι ἐπίσης δεδικαιολογημένος νὰ θέσῃ ἄλλην τινά. Ἐπομένως δὲ ὁ Ἀγρίππας θεωρεῖ τὴν ἐπιστήμην ὡς τι ἀπραγματοποιήτον, ἐνῶ οἱ τρόποι τοῦ Αἰνεσιδήμου οὐσιωδῶς καταπολεμοῦσι τὸ δυνατόν τῆς ἀντιλήψεως καὶ τὴν γνῶσιν τῶν

φυσικῶν ὄντων.

Υστερώτερον δὲ περὶ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος, Σέξτος ὁ Ἴατρὸς ὁ ἐποναμαζόμενος Ἐμπειρικός, διότι ἀνήκεν εἰς τὴν ἐμπειρικὴν σχολὴν τῶν ἱατρῶν, ἐτελειοποίησε τὸν σκεπτικισμόν. Σώζονται δὲ τρία βιβλία αὐτοῦ ἐπιγραφόμενα *Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις* καὶ ἔνδεκα βιβλία κατὰ τῶν Δογματικῶν μαθηματικῶν (κατὰ τῶν λογικῶν, φυσικῶν, ἠθικῶν, γραμματικῶν, ῥητόρων κ.τ.λ.). Καὶ αὐτὸς κυρίως καταπολεμεῖ τὴν γνωστικότητα παντὸς ἀντικειμένου ὑπερβαίνοντος τὸν ὁρατὸν κόσμον καὶ μᾶλλον ἐπιτίθεται κατὰ τῆς ἐπιστήμης ἢ τῆς πείρας καὶ τῆς ἐμπειρικῆς πράξεως, μᾶλλον τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα ἢ τὸν κοινὸν λόγον. Ὑπὸ πρακτικὴν ἔποψιν ὁ Σέξτος ἀγωνίζεται νὰ συμβιβάσῃ τὸν Σκεπτικισμόν μετὰ τοῦ βίου καὶ τῆς πραγματικότητος. Ὁ Σέξτος παραδέχεται ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς καθαρᾶς ἀδιαφορίας δὲν δύναται νὰ διεξαχθῇ εἰς τὴν πράξιν, ἐπομένως δὲ καὶ ὁ σκεπτικισμὸς ὡς πρὸς τὸν βίον καὶ τὴν πράξιν ὀφείλει ν' ἀκολουθῇ τὴν παράδοσιν καὶ τὴν πείραν: ἀποδέχεται ὡσαύτως ὅτι οὐδεὶς ὅσον δήποτε καὶ ἂν ὑποτεθῇ σκεπτικὸς δύναται ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τῶν εὐαρέστων καὶ δυσαρέστων ἐντυπώσεων, τούτων ἢ ἐκείνων τῶν πραγμάτων καὶ καταστάσεων, καὶ ὅτι ἐπομένως ὡς πρὸς τὰ φυσικὰ ἢ ἀναγκαῖα πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ οὐχὶ τὴν ἀπάθειαν, ἀλλὰ τὴν μετριοπάθειαν, τὴν ὅσον ἔνεστι διατήρησιν ἡρέμου διαθέσεως.

ΤΑ ΤΟΥ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.

Ευχαριστίες

Θερμές εκφράζουμε κι αυτή τή φορά πρὸς ὅλους ὅσους συνέδραμαν στὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς βιβλιοθήκης μας, προπάντων ὅμως πρὸς τὸν ταλαντοῦχο νεαρὸ ζωγράφο κ. Κώστα Σπ. Πάτση, πὺ εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ φιλοτεχνήσῃ καὶ νὰ δωρίσῃ στὸ Κέντρο τὸ πορτραῖτο τοῦ καθηγητοῦ φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν Περικλῆ Γρηγοριάδου (Γορτυνία 16.7.1850-Χάλκη Προποντίδας 9.10.1881) μὲ βάση φωτογραφία του δημοσιευμένη στη *Θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐγκυκλοπαίδεια*.

Βιβλιοθήκη

Μὲ γρήγορους ρυθμούς ἡ βιβλιοθήκη μας αὐξάνει τὸν πλοῦτο της: Ὑπολογίζεται ὅτι κάθε μῆνα εἰσέρχονται στὴ βιβλιοθήκη περὶ τὰ διακόσια δημοσιεύματα. Πολλὰ ἀπὸ αὐτά, ὀφείλουμε νὰ παρατηρήσουμε, προέρχονται ἀπὸ τὸν περιοδικό, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸν ἡμερήσιω τύπο - τὴν “Καθημερινή”, τὶς “Νέες ἐποχές” καὶ τὰ “Βιβλία” τοῦ “Βήματος τῆς Κυριακῆς”, τὰ “Πρόσωπα” τῶν “Νέων, τὴ “Βιβλιοθήκη” τῆς “Ἐλευθεροτυπίας” κ.λ.π.: Δοκίμια φιλοσοφικοῦ γενικὰ χαρακτῆρα καὶ κυρίως κριτικῆς ἢ ἀπλῆς παρουσιάσεις τῆς τρέχουσας φιλοσοφικῆς παραγωγῆς θὰ ἀποτελέσουν ἐν καιρῷ μία ἀναμφίβολα σημαντικὴ πηγὴ πληροφόρησις τῶν ἐρευνητῶν.

Στὴν προθήκη μας

συνεχίστηκε ἡ προβολὴ τοῦ ἔργου Νεοελλήνων λογίων, φιλοσόφων καὶ ἱστορικῶν τῆς φιλοσοφίας μὲ τὴν ἀκόλουθη σειρά: Ἀλέξανδρος Ἑλλάδιος - “Ἐνας σχεδὸν ξεχασμένος λόγιος τοῦ 17ου / 18ου αἰώνα (Δεκέμβριος 1999)· Διατριβὲς Ἑλλήνων τοῦ 19ου αἰώνα ἐπὶ διδακτορία καὶ ὑφηγεσία (Ἰανουάριος 2000)· Ἡ σκέψη τοῦ Hegel στὴν ἐρμηνευτικὴ θεώρηση Ἑλλήνων ἐρευνητῶν της (Φεβρουάριος)· Μεθερμηνεῖες τῆς Ἀριστοτελικῆς πολιτικῆς σκέψης (Μάρτιος)· Β.Ν. Τατάκης (1897-1986): Ὁ φιλόσοφος καὶ ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας (Ἀπρίλιος)· Μελετήματα γιὰ τὸν Ἀδαμάντιο Κοραῖ (Μάιος).

Ἔτος Ἀθανασίου Ψαλίδα

Σὲ ἐφημερίδα τῆς πόλης μας (“Ἡπειρος” 1-2.4.2000, σ. 16) δημοσιεύτηκε ἡ πληροφορία ὅτι τὸ Δημοτικὸ Συμβούλιο Ἰωαννίνων ἀπεφάσισε: α) Νὰ χαρακτηρίσει τὸ ἔτος 2000 ὡς ἔτος Ἀθανασίου Ψαλίδα καὶ νὰ ὀργανώσει διάφορες ἐκδηλώσεις πρὸς τιμὴν του. β) Νὰ προβεῖ στὴν ἐκδόσιν τῶν Ἀπάντων του. Ἡ ἐπιμέλεια γιὰ τὸν σχεδιασμὸ τῆς ἐκδόσεως ἀνετέθη στὸν συνάδελφο κ. Κώστα Θ. Πέτσιο, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ βέβαια καὶ τὴ μόνη ἐγγύησι γιὰ τὴν εὐόδωσιν τοῦ ὅλου ἐγχειρήματος.

Ἐκδοτικά

Μετὰ τὴ δημοσίευσιν ἀποσπασμάτων ἀπὸ ἀνέκδοτα ἀκόμη ἔργα τῶν Μεθοδίου Ἀνθρακίτη (τχ. 1, Ἄνοιξη 1998, σσ. 17-26), Γερασίμου Βλάχου (τχ. 2, Φθινόπωρο 1998, σσ. 29-33), Θεοφίλου Κορυδαλέα (τχ. 3, Ἄνοιξη 1999, σσ. 12-17) καὶ Ἀναστασίου Παπαβασιλοπούλου (τχ. 4, Φθινόπωρο 1999, σσ. 26-33) στὸ ἀνά χειράς τεῦχος “Τῶν νέων τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.” φιλοξενεῖται ἐκτενὲς ἀπόσπασμα ἀπὸ τὰ ἄγνωστα στὴν ὥς τώρα ἔρευνα Σχόλια τοῦ Μακεδόνα λογίου Γρηγορίου Κονταρῆ σὲ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλη. Σημειώνουμε ὅτι τὰ Σχόλια ἐνδέχεται νὰ ἐκδοθῶν σύντομα στὸ σύνολό τους ἀπὸ τὸν Χαρίτωνα Καρανάσιο στὴ σειρά τοῦ Κέντρου μας “Κείμενα Νεοελλήνων φιλοσόφων”, τῆς ὁποίας ὁ πρῶτος τόμος (τὸ Συνταγμάτιον τῆς Μεταφυσικῆς τοῦ Βικεντίου Δαμοδοῦ) εἴσκειται ἤδη ἀπὸ καιρὸ στὸ τυπογραφεῖο.

Γιὰ τὸν Χριστόφορο Κοντολέοντα

Εἰκοσιπέντε περίπου χρόνια μετὰ τὴν ὑποδειγματικὴν ἐκδόσιν κειμένων τοῦ λογίου αὐτοῦ τοῦ 16ου αἰῶνα ἀπὸ τὴν Anna Meschini οἱ ἱστορικοὶ στρέφονται ἐπιτέλους στὴν ἐρμηνευτικὴ ἀνάδειξιν τῶν φιλοσοφικῶν θέσεων καὶ ἀπόψεών του: Πληροφοροῦμαστέ πῶς μετὰ τῶν εἰσηγήσεων, πού θὰ ἀναπτυχθοῦν τὸν προσεχῆ Σεπτέμβριον στὸ συνέδριον Κυθηραϊκῶν σπουδῶν, τρεῖς ἀναφέρονται στὸ ἔργο του.

Πρόκειται γιὰ εἰσηγήσεις, πού φέρουν τοὺς τίτλους: Πλατωνικὲς θέσεις στὸν “Περὶ ἀρχῆς” διάλογο τοῦ Χριστοφόρου Κοντολέοντα· Τὸ περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς πρόβλημα στὸν Πλάτωνα καὶ στὸν Χριστόφορο Κοντολέοντα· “Ἡμεῖς δὲ φαιμέν”: Ὁ ἀντι-Ἀριστοτελικὸς λόγος τοῦ Χριστοφόρου Κοντολέοντα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
<i>Γιάννη Καρᾶ</i> , Νεοελληνικός Διαφωτισμός ἢ Νεοελληνική Ἀναγέννησις;	1
<i>Ἰωάννας Τσίρα</i> (ἐπ.), Ἀπὸ τὰ προσκτῆματα	9
<i>Σοφίας Γ. Τακουρλῆ</i> , Χειρόγραφες ἀφιερώσεις σὲ φιλοσοφικά βιβλία	14
Περίληψεις διδακτορικῶν διατριβῶν ὑπὸ ἐκπόνηση:	
<i>Παρασκευῆς Τσιώρη</i> , Ἡ ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου	25
Δείγματα νεοελληνικοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου:	
<i>Γρηγορίου Κονταρῆ</i> , Σχόλια στὰ Φυσικὴ ἀκρόασις, Περὶ οὐρανοῦ τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ στὸ ψευδοαριστοτελικὸ Περὶ κόσμου (ἀπόσπασμα)	
Εἰσαγωγή - Μεταγραφή κειμένου - Ἐπιλεγόμενα: Χαρίτων Καρανάσιος . . .	28
Δείγματα νεοελληνικοῦ ιστορικοφιλοσοφικοῦ λόγου:	
<i>Θεοδώρου Καρούσου</i> , Δοκίμιον τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας παρ' Ἑλλησι φιλοσοφίας. Ἐκδίδεται κατ' ἐντολὴν τοῦ συγγραφέως ὑπὸ Διονυσίου Λιναρδάτου Ἑλληνο- διδασκάλου. Ἐν Ἀθήναις, δαπάνη τῶν Καταστημάτων Ἀνέστη Κωνσταντινί- δου, 1888. Σελ. 248-253	37
Τὰ τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.	47